

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

В. о. завкафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Протокол № _____

«__» _____ 2019 р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 2019 р.

**ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ
В СУЧАСНОМУ АФОРИСТИЧНОМУ КОРПУСІ**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
УМЛІ-м-14 другого(магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова та література),
додаткової спеціалізації –
українознавство
Горпінюк Вікторії Сергіївни

Керівник: доктор філологічних наук,
професор **Колоїз Ж. В.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2019

АНОТАЦІЯ

Горпінюк В. С. Прецедентні феномени в сучасному афористичному корпусі : рукопис. Кривий Ріг, 2019. 100 с.

У магістерській роботі досліджено явище прецедентності, зокрема розкрито зміст поняття «прецедентний феномен», визначено його диференційні ознаки, окреслено теоретичні засади дослідження прецедентних феноменів та принципи їх класифікації в лінгвістичній науці, описано основні способи продукування сучасних афоризмів крізь призму теорії прецедентності, проаналізовано структурно-семантичні та функційно-стилістичні особливості афоризмів, ґрунтованих на прецедентних феноменах, з'ясовано специфіку актуалізації прецедентних імен і висловлень у сучасному афористичному корпусі, розглянуто особливості лексичної та структурної модифікацій у межах афоризмів.

Ключові слова: афоризм, афористичне висловлення, прецедентність, прецедентний феномен, прецедентне ім'я, прецедентне висловлення.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ	9
1.1. Наукова інтерпретація прецедентних феноменів.....	9
1.2. Основні підходи до типології прецедентних феноменів.....	17
1.3. Актуалізація прецедентних феноменів у сучасному афористичному корпусі	25
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АФОРИЗМІВ, ГРУНТОВАНИХ НА ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНАХ	31
2.1. Класифікація прецедентних феноменів за формою вербалізації	33
2.1.1. Афоризми з прецедентними іменами.....	34
2.1.2. Афоризми з прецедентними висловленнями.....	41
2.1.2.1 Афоризми з модифікованими лексичними компонентами.....	43
2.1.2.2. Афоризми з модифікованою структурою.....	48
2.2. Класифікація за рівнем прецедентності.....	54
2.2.1. Афоризми з універсально прецедентними феноменами.....	55
2.2.2 Афоризми з національно прецедентними феноменами.....	60
Висновки до другого розділу.....	63
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АФОРИЗМІВ, ГРУНТОВАНИХ НА ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНАХ	65
3.1. Оцінна функція	67
3.2. Людична функція.....	69
3.3. Персуазивна функція.....	73
3.4. Евфемістична функція.....	79
3.5. Естетична функція.....	82
Висновки до третього розділу.....	84
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	90

ВСТУП

Однією з головних проблем, які сьогодні постають перед українськими і зарубіжними лінгвістами, є взаємодія мови і культури [55].

Будь-яка мовна система формується протягом багатьох століть та під впливом великої кількості факторів. Ні для кого не секрет, що натеper поряд із динамічними змінами способу життя людей, безперервним розвитком сучасного суспільства змінюється й сама мова, набуваючи нових особливостей, розширюючи сфери свого функціонування.

Збагачення новими формами відбувається в нерозривній єдності із засвоєнням здобутків попередніх поколінь. Будь-який текст функціонує тільки в системі мови, а його автор вступає у взаємодію з попередніми зразками. Ті тексти, які на певному етапі свого побутування стали загальновідомими, актуальними та значущими для того чи того соціуму, а також постійно поновлюються в мовленні його членів, набули статусу прецедентних і сприяли появі термінологічного сполучення «прецедентні феномени» [8]. Щоправда, таке термінологічне словосполучення ще не має однозначного потрактування.

У рамках лінгвістики теорія прецедентності розробляється у двох напрямках – комунікативно-прагматичному, у якому аналізується функціонування прецедентних феноменів у мові її носіїв, та в когнітивному, що розглядає їх з позиції сприйняття й інтерпретації комунікантами у процесі спілкування. Ці питання були висвітлені у працях таких науковців, як-от: Д. Багаєва, А. Берестова, Д. Гудков, І. Захаренко, Ю. Караулов, Ж. Колоїз, В. Красних, В. Крищук, С. Лазаренко, О. Нахімова, І. Сахарук та ін. [23; 40; 50; 51]. Ю. Караулов увів у науковий обіг поняття «прецедентний текст». Надалі дослідники запропонували нові терміни на позначення основної одиниці прецедентності – «логоепістема» (Н. Бурвікова, В. Костомаров), «текстові ремінісценції» (А. Супрун), «прецедентне ім'я» (Д. Гудков, О. Нахімова), «прецедентна ситуація» (Д. Багаєва, І. Захаренко),

«прецедентний феномен» (В. Красних). Термін «прецедентний феномен» учені витлумачують як найбільш широкий за значенням, оскільки прецедентні феномени як явище «неможливо позначити якоюсь однією лінгвістичною категорією – словом чи словосполученням, реченням, фразеологізмом, кліше, метафорою тощо» [8, с. 21], однак одностайності в його потрактуванні немає.

Пришвидшення темпу життя, бажання висловлювати свої думки лаконічно й водночас змістовно та чітко спонукало видатних особистостей, передовсім творчих, до продукування текстів, кваліфікованих у наукових працях як афоризми [6; 21; 25; 64; 71; 74]. Проте функціонування прецедентних феноменів в афористичних висловленнях не стало об'єктом комплексного дослідження: більшість науковців приділяла увагу або вивченню прецедентності загалом, або побутування цих феноменів у дискурсі виборів [16], рекламному дискурсі [105], у ЗМІ [40; 82], зокрема й у заголовках газетних текстів [60] тощо.

Актуальність запропонованого дослідження є незаперечною, зумовлена необхідністю вивчення ролі прецедентних феноменів у продукуванні та семантиці індивідуально-авторських афоризмів. Сучасні афористи репрезентують багатий і різноманітний фактичний матеріал, досить широко послуговуються зазначеними одиницями задля того, аби надати результатам своєї мовотворчості певного стилістичного ефекту, зацікавити читача, актуалізувати його культурну або історичну пам'ять.

Мета – комплексний аналіз структурно-семантичних та функційно-стилістичних особливостей афоризмів, ґрунтованих на прецедентних феноменах.

Для досягнення окресленої мети розв'язували такі **завдання**:

- 1) розкрити зміст поняття «прецедентний феномен»;
- 2) визначити підходи до систематизації та диференціації прецедентних феноменів;
- 3) з'ясувати особливості реалізації прецедентності в сучасному афористичному корпусі;

4) проаналізувати функційні особливості прецедентних феноменів у межах афористичних висловів;

5) виявити основні прийоми забезпечення стилістичного ефекту.

Об'єктом дослідження є сучасна українська афористика.

Предметом наукової праці є структурно-семантичні та функційно-стилістичні особливості афоризмів, ґрунтованих на прецедентних феноменах.

Джерельною базою послужили афоризми сучасних українських митців слова, як-от: Ф. Боднара, В. Голобородька, О. Домницького, В. Ігнатенка, Р. Коваля, Л. Куліш-Зіньків, О. Перлюка, В. Простопчука, Ю. Рибникова, С. Скоробагатька, В. Титечка, В. Шамши та ін., узяті з електронного ресурсу. Режим доступу : <http://aphorism.org.ua/subrazd.php?rid=5&sid=24>. Укладена картотека нараховує понад 500 лінгвоодиниць.

Основні методи дослідження:

1) індуктивний метод (аналіз окремих афоризмів, ґрунтованих на прецедентних феноменах, що дає можливість отримати загальний висновок про їх функціонування в афористичному корпусі)

2) теоретичний аналіз (репрезентація наукової інтерпретації прецедентності в лінгвістичній науці);

3) критичний аналіз (дослідження проблеми класифікації прецедентних феноменів);

4) теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про поняття «прецедентність», «прецедентний феномен»);

5) системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування);

6) описовий метод (опис структурно-семантичних та функційно-стилістичних особливостей уживання прецедентних феноменів в афористичних висловленнях);

7) метод кількісних характеристик (виявлення продуктивності використання прецедентних імен та прецедентних висловлень у складі афоризмів).

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні самостійного комплексного аналізу прецедентних феноменів у сучасному афористичному корпусі. Уперше проаналізовано структурно-семантичні та функційно-стилістичні особливості прецедентних одиниць у висловах відомих афористів. У роботі виявлено й науково описано особливості функціонування прецедентних імен і прецедентних висловлень в афоризмах, специфіку національно й універсально прецедентних феноменів.

Теоретичне значення кваліфікаційного проєкту полягає в узагальненні лінгвістичних знань з теорії прецедентності, поглибленому вивченні прецедентних феноменів. У роботі здійснено осмислення й удосконалення вже наявних структурно-семантичних класифікацій прецедентів, зроблено спробу проаналізувати прецедентні висловлення у складі афоризмів, що є порівняно малодослідженим матеріалом як із семантичного погляду, так і з функційного. Теоретичні напрацювання можуть бути використані в подальшому розвитку таких напрямів, як лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика та ін.

Практичне значення наукової роботи полягає в тому, що результати проведеного дослідження сприятимуть подальшій розробці окреслених проблем, вони можуть бути використані вчителями для підготовки до уроків української мови, а також студентами-філологами під час вивчення розділів «Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія» та «Стилістика».

Результати дослідження було **апробовано** у вигляді доповіді («Прецедентні феномени в сучасному афористичному корпусі») на студентських наукових читаннях у рамках V Міжнародної наукової конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри», яка відбувалася у Криворізькому державному педагогічному університеті 09–10 листопада 2017 року, доповіді на Всеукраїнській студентській науковій конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики», яка відбулася 25 квітня 2018 р. в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини,

доповіді («Актуалізація прецедентних імен у сучасному афористичному корпусі») на X Всеукраїнській студентській науковій інтернет-конференції «Східнослов'янська філологія: здобутки і перспективи», яка відбулася 24–25 квітня 2019 року у Криворізькому державному педагогічному університеті, наукових читаннях кафедри української мови. За темами виступів опубліковано статті:

1. Горпінюк В. Актуалізація прецедентних імен у сучасному афористичному корпусі. *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи* : зб. матеріалів X Всеукраїнської студент. наук. інтернет-конференції. Кривий Ріг, 2019. Вип. 10. С. 58–62.

2. Ткаченко В. Лінгвальні особливості афоризмів, ґрунтованих на прецедентних феноменах. *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2018. Вип. 3. С. 108–121.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, супроводжуваних висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (108 позицій). Загальний обсяг роботи – 100 сторінок, із яких 88 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ

1.1. Наукова інтерпретація прецедентних феноменів

На сьогодні учені дедалі більше схиляються до думки, що носії однієї мови й однієї культури мають спільне ядро знань та уявлень. У це коло входять певні феномени, які добре відомі кожній людині і не потребують свого пояснення. Ці одиниці активно використовують, варіюють, модифікують, переосмислюють у художній та періодичній літературі, публіцистиці, у живій мові. Науковці на їх позначення використовують різні терміни: «прецедентний текст», «прецедентний феномен», «текстова ремінісценція» та інші.

У науці функціонує величезна кількість витлумачень поняття «прецедентність». М. Димарський визначає прецедентність як «покликання на прецедент», М. Єфремова та Г. Слишкін під цим терміном розуміють «наявність у тексті елементів попередніх висловлень», тобто також прецедентів [88, с. 7]. «Словник української мови» подає таке визначення прецеденту: «Учинок, випадок, що стався в минулому і є прикладом або виправданням для наступних подібних учинків, випадків» [86]. У лінгвістичній науці прецедент – це стереотипний образно-асоціативний комплекс, який є значущим для певного соціуму й регулярно актуалізується у мовленні його членів. На думку російського мовознавця Д. Гудкова, прецеденти функціонують у вигляді взірцевих ментальних, мовних і мовленнєвих фактів, які є моделлю для відтворення схожих фактів [23, с. 26]. Ці потрактування дають змогу стверджувати, що прецедентним одиницям властиві повторюваність та еталонність. Т. Тамер'ян пов'язує прецедентність з володінням фоновими знаннями, інформацією про світ, яка детермінує належність до певної лінгвоспільноти. На думку дослідниці, автор

прецедентного тексту обов'язково повинен знати й розуміти імена, факти, події, висловлення, тексти, що є атрибутами культурної сфери цього суспільства [95, с. 250].

Теорія прецедентності вперше, як відомо, обґрунтована Ю. Карауловим. Дослідник вводить у наукову практику термін «прецедентний текст», який розглядає з позиції концепції мовної особистості. На його погляд, це «текст, який є значущим для тієї чи тієї людини в пізнавальному та емоційному планах, має надособистісний характер, тобто добре відомий і широкому оточенню особистості, її попередникам і сучасникам, звернення до якого постійно поновлюється в мовленні» [42, с. 216]. До прецедентних текстів не можуть належати публікації в газетах, заява про відпустку та інші спеціальні документи. Однак учений зазначає, що помилково пов'язувати прецедентні одиниці тільки з художньою літературою, адже вони функціонують і за її межами, тобто в усній народній творчості (притча, анекдот), міфах та публіцистиці історико-філософської й політичної тематики. Знання цих текстів демонструє належність людини до певної епохи, її культури, тоді як їх незнання, навпаки, є передумовою відірваності від відповідної культури.

Важливими є роздуми науковця щодо способу побутування прецедентного тексту. Він підкреслює, що прецедентні тексти функціонують у суспільстві тільки семіотичним способом, тобто «апеляція до оригіналу дається лише натяком, відсиланням, і тим самим в процес комунікації може залучатися весь текст чи співвідносні з ситуацією спілкування окремі його фрагменти» [42, с. 217]. У цьому разі весь текст або значний його фрагмент виступають як цілісна одиниця позначення.

Окрім визначення поняття «прецедентний текст», Ю. Караулов подає й основні ознаки такого тексту:

- 1) важливість в емоційному або пізнавальному планах;
- 2) хрестоматійність, тобто широка сфера функціонування;
- 3) загальновідомість;

- 4) повторюваність;
- 5) реінтерпретованість, або здатність втілюватися в інших формах мистецтва;
- 6) відповідність певній епосі чи культурі;
- 7) семіотичний спосіб побутування.

Теорія Ю. Караулова знайшла своє продовження у працях О. Євтюгіної, яка стверджує, що «прецедентний текст є мінімальним культурним знаком, який виконує спеціалізовану прагматичну функцію. Ця функція регулює відношення цього письмового висловлення до попереднього, культурну пам'ять про який зберігає прецедент, що потрапив у новий контекст» [29, с. 4]. Згідно з позицією О. Земської, прецедентними є тексти, які входять у висловлення в незмінному вигляді (цитатація) й у трансформованому, переінакшеному (квазіцитатація). Вони добре відомі широкому колу осіб і повторюються в різних текстах [36, с. 157].

Г. Слишкін трактує прецедентні тексти як будь-яку послідовність знакових одиниць, які характеризуються цілісністю та зв'язністю, а також мають цінність для культурної групи. Він також висуває кілька умов до текстів, маркованих прецедентністю: «1) усвідомленість адресантом факту відсилання до попереднього тексту; 2) володіння інформацією початкового зразка і здатність розпізнати його елементи у іншому тексті; 3) наявність в адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом цього тексту» [88, с. 29-30]. Учений визначає межі прецедентних текстів: від прислів'я або афоризму до епосу, до того ж, зазначає, що такий текст формується тільки у процесі комунікації [88, с. 29].

Н. Бурвікова та В. Костомаров, апелюючи до праць Ю. Караулова, намагаються з'ясувати, яким чином і у якій формі тексти стають значущими для мовної особистості, тобто набувають прецедентності. Досліджуючи зв'язки мови і культури, науковці висувають новий термін «логоепістеми» на позначення «закріплених через громадську і культурну пам'ять слідів відображення дійсності у свідомості носіїв мови» [50, с. 74]. Це певні

сигнали, які змушують нас згадати деякі фонові знання, минулий досвід. Ядром логоепістем є прецедентні тексти. До них Н. Бурвікова та В. Костомаров зараховують ті тексти, що десятиліттями виступають основою навчання, акультурації дитини, за допомогою яких вона усно або письмово вивчає мову, вони становлять кістяк знань людини. На думку російських лінгвістів, завдяки прецедентним висловленням реалізується «процес екфорії – оживлення накопиченого досвіду за однією деталлю» [50, с. 76].

Деякі науковці, спираючись на положення теорії мовної особистості, намагалися дослідити прецедентні феномени з позиції когнітивного підходу. В. Красних, поділяючи погляди Ю. Караулова, зауважує щодо надто широкого тлумачення поняття «прецедентний текст» і замінює його на «прецедентний феномен». Дослідниця говорить про те, що ці феномени зберігаються у вигляді певних інваріантів сприйнятого прецедентного тексту в когнітивній базі представника національно-лінгвокультурної спільноти [53, с. 7–8]. Когнітивною базою, за В. Красних, є «певним чином структурована сукупність необхідних знань й національно-детермінованих і мінімізованих уявлень тієї чи тієї національної лінгвокультурної спільноти, якими володіють усі носії того чи того національно-культурного менталітету, носії певної мови» [52, с. 45].

І. Захаренко, продовжуючи цю думку, зазначає, що наявність інваріанта сприйнятого прецедентного феномена, який зберігається в когнітивній структурі і передається від покоління до покоління, дає змогу цим одиницям виступати еталоном, зразком, порівнянням реальної дійсності. А відтак, носії мови можуть відшукувати в колективній пам'яті певні тексти, імена, ситуації схожі з явищами сучасної реальності і за допомогою них описують факти сьогодення [34, с. 107]. Д. Гудков, частково заперечуючи широке розуміння прецедентного тексту Ю. Караулова, стверджує, що прецедентні феномени є когнітивно значущими та обов'язково мають вербальне вираження. Окрім того, мовознавець акцентує увагу на тому, що не всі одиниці, наділені прецедентністю, можна називати прецедентними. Дослідник виокремлює

«прецеденти інших типів». Основною відмінністю прецедентних феноменів від інших є те, що вони безпосередньо пов'язані з колективними інваріантними уявленнями конкретних «культурних предметів» [24, с. 88].

Т. Воробйова зараховує прецедентні феномени до когнітивних структур, які формуються на пізнавальній базі носіїв однієї мови через прочитання однакових книг, перегляду тих самих фільмів, телепередач та спільного обговорення якихось подій [15, с. 124]. Представники когнітивного напряму розглядають прецедентні феномени як насичені культурною інформацією одиниці, що національно детермінують культурний простір певної лінгвоспільноти.

С. Кушнерук, Ю. Прохоров розглядають прецедентні феномени вже з позиції лінгвокультурології. Ю. Прохоров стверджує, що використання цих висловлень пов'язане з системою знань про світ, його образами, які реалізуються в певній етнокulturі. Вони також активно впливають на формування мовної особистості [78, с. 152]. Звернення до них має прагматичну спрямованість, виявляючи властивості мовної особистості, її мотиви, та лінгвокогнітивну, реалізація якої залучає особистість у мовне спілкування саме цієї культури цією мовою [78, с. 155–156]. Окрім того, апеляція до цих одиниць у мовленні допомагає орієнтуватися в ситуації спілкування, ідентифікуючи людей на «свій / чужий».

Прецедентні феномени як «комунікативний прецедент» намагаються дослідити А. Буднік, Л. Гришаєва, І. Хижняк та Т. Хлопова. Л. Гришаєва пропонує трактувати прецедентні феномени як культурні «скрепи», які з'єднують окремі культурні шари й історичні епохи в єдину систему в синхронії та діахронії [22, с. 18–20]. Вони виступають стрижневими, проте не єдиними елементами когнітивної бази, які виражають національно культурну специфіку лінгвоспільноти. А. Буднік та І. Хижняк наголошують, що прецедентні феномени «здатні сформувати особливу ділянку колективної творчості – мовленнєву субкультуру, наявну у свідомості носіїв у вигляді цитат, запозичень із текстів української літератури, усної народної творчості,

із різних комунікативних ситуацій тощо» [12, с. 30]. На їх думку, знання та використання цих одиниць мовцем допомагають йому увиразнити зміст висловлення, зробити його більш інформативним. Т. Хлопова, акцентуючи на значенні прецедентних імен для продукування художніх текстів, зауважує, що «прецедентні феномени є дискурсивними одиницями, які розглядають як тіла знаків культури, що входять у колективний когнітивний простір комунікантів і виступають основними компонентами спільного ядра знань та уявлень певного народу» [102, с. 120].

Терміни «прецедентний феномен», «прецедентність» та всі похідні слова досить тісно пов'язані з термінологічним апаратом теорії інтертекстуальності. Це поняття вперше запропонувала Ю. Крістева, яка стверджує, що «будь-який текст будується як мозаїка цитат, він є продуктом всмоктування і трансформації іншого тексту» [56, с. 429]. Основною одиницею інтертекстуальності більшість науковців визначає інтертекст.

На думку О. Баженової, інтертекстуальність може виявлятися у використанні прецедентних феноменів, які вона визначає як потенційно автономний смисловий блок висловлення, що актуалізує значущу для комуніканта фонову інформацію й апелює до «культурної пам'яті» читача. Дослідниця говорить і про ознаки таких текстів, а саме: автосемантичність, дейктичність і реінтерпретованість. Прецедентний текст може бути запозичений із тексту-джерела «без втрати пізнавально-естетичної цінності і використаний як самостійне твердження у вигляді окремого міні-тексту або в інших текстах» [4, с. 107]. Подібне бачення подане і в роботі І. Сніховської, яка говорить, що прецедентні назви входять до системи інтертекстуальних елементів [89].

А. Супрун у рамках теорії інтертекстуальності вживає термін «текстові ремінісценції» на позначення «свідомих / несвідомих, точних / перетворених цитат чи інших покликань на відомі тексти у складі іншого тексту. Текстові ремінісценції можуть мати або не мати різний ступінь точності покликання

до джерела» [93, с. 17]. До цих одиниць дослідник зараховує точні цитати, власні імена, назви, «крилаті слова», певним чином забарвлені слова, тобто індивідуальні неологізми, прямі або непрямі нагадування про ситуації, а також покликання на попередні праці в ділових та наукових документах, що, згідно з позицією Ю. Караулова, не може належати до прецедентних феноменів.

Спроби співвіднести поняття інтертекстуальності та прецедентності робили Н. Іноземцева, Н. Кудріна, Л. Меркотан. Л. Меркотан відзначає, що «категорія інтертекстуальності та прецедентні феномени перебувають у гіпер-гіпонімічних відношеннях, тобто у відношеннях підрядності й включення семантично однорідних одиниць у відповідний клас найменувань» [66, с. 5], стверджує, що «кожен прецедентний феномен окремо може бути засобом актуалізації інтертекстуальності, або ж та чи та множина прецедентних феноменів може стати засобом сигніфікації інтертекстуальності» [66, с. 6].

І. Богданова наголошує на тому, що прецедентна одиниця є засобом реалізації інтертекстуальності в тексті, апеляції до прототексту. Подібну позицію відстоюють Ж. Колоїз, Н. Сунько, які називають прецедентні феномени маркерами інтертекстуальності [91, с. 208].

Деякі науковці намагаються розмежувати категорії та сфери вивчення теорій інтертекстуальності й прецедентності. Наприклад, В. Красних визначає об'єктом інтертекстуальності художні тексти, а прецедентності – тексти, витворювані у процесі природної комунікації, тобто мовленнєві, спонтанні, імпровізовані [53, с. 228]. О. Ільченко, Н. Кузьміна стверджують, що феномен інтертекстуальності виступає позачасовим явищем, має естетичну та культурну цінність, натомість прецедентність належить до тимчасових, швидкоплинних, непостійних феноменів: інтертекстуальність є трансльованим кодом культури в системі традиційних для людей значущих для лінгвоспільноти матеріальних і духовних цінностей, прецедентність актуалізується на сучасному етапі розвитку суспільства і може стати / не

стати фактом культури [58]. Н. Кузьміна акцентує на вагомій ролі ЗМІ в поширенні прецедентних феноменів, їх засвоєнні максимально можливою кількістю реципієнтів.

Н. Кондратенко та О. Найдюк розмежують засоби вираження інтертекстуальності й прецедентності за глибиною знань попередніх текстів: «прецедентні феномени завжди орієнтовані на легке сприйняття та розпізнавання. Інтертекстуальність зазвичай репрезентована натяками («тінями дежа-вю») на попередні тексти, і для їх адекватної інтерпретації потрібен доволі обізнаний семіотичний читач. Когнітивна база, необхідна для розпізнавання прецедентних феноменів, повинна бути присутньою у переважної частини носіїв мови безпосередньо, мовці миттєво відтворюють зв'язок із прецедентом» [70, с. 170].

Нам імponує думка Г. Зав'ялової, яка стверджує, що основними відмінностями інтертекстуальності та прецедентності є те, що інтертекстуальність відображає міжтекстові відношення, а прецедентність – відношення між текстом і свідомістю мовної особистості [32, с. 20]. Дослідниця виокремлює й такі диференційні ознаки прецедентних феноменів, як загальновідомість, когнітивна значущість для тієї чи тієї мовної особистості або лінгвоспільноти, постійна відтворюваність у мовленні та реінтерпретованість в інших (невербальних) знакових системах [32, с. 16].

Узагальнюючи, зауважимо: у лінгвістиці немає чіткого витлумачення поняття «прецедентний феномен». Набір категорійних ознак доволі строкатий, однак усі дослідники виокремлюють їх загальні особливості:

- 1) зразковість та унікальність;
- 2) повторюваність або постійне використання представниками певної лінгвокультурної спільноти;
- 3) пов'язаність з культурою;
- 4) загальновідомі й легко упізнаються без додаткових коментарів;
- 5) акумулюють інформацію й несуть певне знання у стислій формі.

У нашому дослідженні будемо послуговуватися потрактуванням, запропонованим В. Красних: до прецедентних варто уналежнювати феномени, які здебільшого є добре відомими для представників національної лінгвоспільноти й актуальними в когнітивному (пізнавальному й емоційному) плані; звернення до таких культурних зразків постійно поновлюється в мовленні етнічних носіїв. Ці одиниці, з одного боку, відображають національні стереотипи у сприйнятті й оцінці людей і подій, а з іншого, – мають потужний маніпулятивний потенціал.

Саме тому сучасні митці активно послуговуються прецедентними феноменами, актуалізуючи їх в межах того чи того афоризму. Звертаючись так до історії й національної пам'яті народу, автори мають змогу виразніше, ясніше висловити власні думки, дати оцінку певним суспільним і соціальним явищам. Різномісній у кваліфікації прецедентних висловлень загалом і відповідних категорій зокрема спричинив і проблему їх класифікації.

1.2. Основні підходи до типології прецедентних феноменів

Принципи класифікації та типології прецедентних феноменів є однією з найбільш дискусійних проблем теорії прецедентності. У лінгвістиці наявні кілька підходів до диференціації зазначених одиниць, які враховують різні параметри.

Першу спробу типології прецедентних текстів зробив Ю. Караулов й виокремив вербальні, до яких науковець зараховує різноманітні вербальні одиниці, тексти як результати мовленнєвої діяльності, та невербальні феномени, тобто твори живопису, скульптури, архітектури тощо [42, с. 217]. Покликаючись на свого попередника, схожу ідею висловлює Р. Чорновол-Ткаченко, диференціюючи: 1) вербальні тексти (сам текст-приймач, його хронологічні попередники й наступники); 2) тексти з невербальним складником, зараховуючи сюди музичні, живописні хронологічні попередники та наступники тексту-приймача; 3) соціоісторичні і культурні

феномени, тобто історичні, культурні події, періоди та епохи; 4) кодові системи, а саме архетипи, жанри і мови [104, с. 8].

Подібно до Ю. Караулова В. Красних класифікує прецедентні феномени за можливістю або неможливістю реалізуватися в мовленні на вербальні та невербальні. Однак дослідниця зазначає, що «апеляція в мовленні до невербальних феноменів можлива через прецедентні і непрецедентні феномени» [55, с. 46]. Окрім цього, В. Красних серед вербальних прецедентних феноменів розглядає прецедентне ім'я та прецедентне висловлення, а серед вербалізованих, тобто тих, які можна вербалізувати, – прецедентну ситуацію й прецедентний текст. Розглядаючи семантичні та функційні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі, О. Найдюк пропонує розподілити прецеденти на: 1) вербальні (прецедентні імена, висловлення, тексти); б) вербалізовані (прецедентні ситуації та жанри); в) невербальні: авторські та реінтерпретовані [70, с. 4]. Доречним видається зауваження вченої щодо взаємної активізації досліджуваних одиниць: прецедентне ім'я → прецедентне висловлення → прецедентний текст; прецедентне висловлення → прецедентна ситуація тощо.

Деякі дослідники вважають цю класифікацію неповною, а тому намагаються виокремити нові різновиди прецедентних одиниць. Наприклад, Г. Зав'ялова та Г. Слишкін пропонують до зазначених феноменів додавати ще й прецедентні жанри, які визначають як «композиційні структури і сукупності мовних штампів, що відомі членам тієї чи тієї культурної групи, мають ціннісну значущість та вказують на певний тип тексту» [88, с. 44]. І. Висоцька в розвідці «Спірні питання теорії прецедентності» говорить не тільки про прецедентні імена, висловлення, ситуації і текст, а й виокремлює прецедентну подію (дату), назву, знак, стиль, жанр, зображення, звучання та образ. Зокрема, прецедентний стиль, на думку вченої, використовують задля імітації, пародіювання або стилізації [17, с. 118]. Проте, на наш погляд,

прецедентну назву, образ і знак можна розглядати в межах прецедентного імені, а прецедентну подію та дату – як конкретизацію прецедентної ситуації.

Недостатньо з'ясованим залишається й питання визначення прецедентного імені. Так, Д. Гудков і В. Красних потрактовують це поняття як «індивідуальне ім'я, яке пов'язане або з прецедентним текстом, або з прецедентною ситуацією й при вживанні якого в комунікації здійснюється апеляція не до власне денотата (референта), а до набору диференційних ознак цього прецедентного імені» [55, с. 48]. В. Красних зазначені одиниці також поділяє на дві групи:

1) термінологічне ім'я – це таке прецедентне ім'я, яке позначає певну ознаку, рису характеру чи зовнішності, тобто має «термінологічне» значення і є символом певної характеристики;

2) полісемічне ім'я – прецедентне ім'я, яке може бути символом не тільки образу, а й ситуації [55, с. 86–91].

К. Флейшер наводить міркування щодо особливостей прецедентних імен, під якими розуміє «власні імена, при функціонуванні яких у різних дискурсах можлива апеляція не лише до денотата, а й до сигніфіката імені, репрезентованому по-особливому структурованим інваріантом сприйняття» [100, с. 10–11]. Цей інваріант містить у собі «зв'язані» диференційні ознаки, тобто ті, що демонструють зв'язок імен з прецедентною ситуацією, текстом чи висловленням, та «незалежні» ознаки, які характеризують предмет за зовнішністю, рисами характеру, способом дії тощо.

О. Нахімова зазначає, що прецедентні імена – це власні імена, які використовують в тексті не стільки для позначення конкретної людини, скільки як певний культурний знак, символ певних якостей, подій [73].

І. Заїка та Г. Чуланова уточнюють, що ці одиниці належать до ядра мовних засобів зберігання і трансляції культурної інформації, що зумовлюють розуміння чи нерозуміння відповідних текстових фрагментів [105, с. 4].

На основі цього очевидним є те, що основними властивостями прецедентних імен, які виокремлює більшість дослідників, є знаковість та

еталонність. До того ж досліджувані імена виступають, з одного боку, частиною когнітивної бази мовця, оскільки актуалізують етнокультурний компонент та демонструють особливості світобачення й світосприйняття певного народу. А з іншого, – за своїм формальним вираженням ці феномени належать до власних назв, тобто індивідуальних найменувань конкретних предметів чи об'єктів, які вирізняють їх із ряду однорідних.

Прецедентне висловлення – це продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, завершена та самодостатня одиниця, що становить рухомий різновид прецедентних феноменів, які з'являються на короткий проміжок часу і швидко зникають, проте мають у цей період потужний дієвий потенціал. І. Захаренко стверджує, що зазначені феномени мають ознаки клішованості, оскільки сприймаються як готове в конструктивному та семантичному плані ціле, яке відтворюється без істотних змін у відповідних комунікативних ситуаціях [35, с. 48]. Окрім цього, використання прецедентних висловлень завжди апелює до фонових знань, які формують когнітивний рівень свідомості.

Прецедентні висловлення та прецедентні імена часто вживають у тому чи тому тексті для актуалізації вербалізованих прецедентних феноменів (прецедентної ситуації та прецедентного тексту), вони виступають у ролі їх символів. Прецедентний текст і прецедентна ситуація, на думку О. Ворожцової, є феноменам скоріш когнітивного, ніж лінгвістичного плану, оскільки зберігаються у свідомості носіїв мови у вигляді інваріантів сприйняття [16, с. 51]. Варто зазначити: якщо прецедентне висловлення або прецедентне ім'я функціонують не як символи інших прецедентних феноменів, то їх актуалізацію зазвичай можна пояснити бажанням автора прикрасити своє мовлення, зробити його емоційнішим, унести додаткову аргументацію на користь власної позиції.

Наведені факти дають змогу констатувати: під час сприйняття прецедентних висловлень важливим є, по-перше, ступінь знайомства та рівень впізнавання того чи того прецеденту, наявність чи відсутність

фонових знань, по-друге, характер їх вживання, особливості трансформації, лексичний склад. Вагоме значення при виокремленні досліджуваних одиниць у складі інших текстів мають пам'ять читача, його літературна, загальнокультурна компетентність та текстові чинники.

Саме тому в лінгвістичній науці натрапляємо на спроби згрупувати прецедентні висловлення за ознакою трансформованості. Уперше таку класифікацію представив Д. Гудков й поділив прецедентні висловлення на канонічні, або ті, що не зазнали жодних змін, та трансформовані, тобто ті, що були певним чином змінені, проте легко впізнаються й відтворюються [24, с. 199–200].

О. Наумова, аналізуючи роль прецедентних одиниць у створенні мовної гри, виокремлює два типи трансформації:

1) «внутрішньомовні», суто лінгвістичні, побудовані на використанні можливостей мовної системи (фонетичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних);

2) «лінгвокультурологічні», коли певні лексичні заміни, здійснені з опорою на концепти прецедентних текстів, спрямовані на те, щоб викликати в читача алюзії до історико-літературних фактів і цим «посилити» обговорювану проблему [72].

Дослідниця акцентує на тому, що мовна гра з трансформованими прецедентними висловленнями передбачає наявність відповідної готовності до неї читача-адресата, а авторові допомагає більш яскраво висловити думку, описати ситуацію або виявити креативність.

Більшість лінгвістів вмотивовано наголошує, що трансформація досліджуваних одиниць здійснюється за рахунок структурно-семантичних, морфолого-семантичних або власне семантичних змін.

На думку Л. Баннік та С. Харченко, основними типами структурних модифікацій прецедентних феноменів є заміна одного з елементів, усічення структури, додавання елементів (розширення складу прецедентної одиниці), контамінація (узаємодія кількох прецедентних висловів, які є дотичними або

в синтагматичному, або в асоціативному ряді, що сприяє їх формальному або семантичному об'єднанню). М. Баган пропонує до виокремлених у попередній праці типів видозмін додати заперечення, що «виявляється у введенні до стверджувального за своєю формою прецедентного висловлення заперечного оператора, зокрема заперечних часток не, ні або заперечного прийменника без, або в заміні слова – компонента прецедентного феномена, що не має заперечного маркера, словом із заперечним формантом» [3, с. 45].

Цілком закономірно, що такі модифікації допомагають привернути увагу читача, зацікавити його, сприяють налагодженню комунікації з автором, оскільки спонукають до роздумів, аналізу, аби зрозуміти зміст висловлення, встановити зв'язок між попереднім прецедентним текстом та запропонованим. Доречним видається твердження І. Богданової стосовно того, що структурні модифікації прецедентних висловлень додатково «приховують» вихідну структуру прецедентної одиниці, у результаті чого сугестія набуває більшої латентності й відповідно ефективності [10, с. 141].

Цікавою та не схожою на інші є класифікація, запропонована І. Сахарук, у якій фіксуємо розмежування прецедентних одиниць за основними сферами-джерелами виникнення. Учена, вивчаючи функційні особливості прецедентів у текстах друкованих українських ЗМІ, диференціює їх за джерелами використання, як-от:

1) суспільна сфера, у межах якої продуктивними виявилися такі джерела, як політика, кримінал, значущі суспільні події, суспільні діячі та об'єднання, суспільні нагороди;

2) сфера науки і мистецтва, до якої належать різні галузі знань, література і фольклор, міфологія, естрадне мистецтво, кінематограф та інші види мистецтва;

3) сфера релігії, куди зараховує всі відомі конфесії та вірування [82, с. 164].

В. Корольова відзначає, що джерелом походження прецедентних імен найчастіше виступає міфологія, художня література, Біблія й кінематограф, зокрема мультиплікація, а прецедентні висловлення апелюють зазвичай до відомих пісень, цитат видатних людей та прислів'їв, які відображають етнокультурну специфіку [49].

Сприйняття й розуміння прецедентних феноменів будь-якою людиною залежить від її індивідуального світосприйняття, знань, уявлень і цінностей, що є спільними для певного соціуму або лінгвоспільноти, та від загальних відомостей про навколишній світ, якими володіють усі люди. Саме тому важливим, проте дискусійним, аспектом у дослідженні прецедентних феноменів є диференціація рівнів прецедентності.

Так, скажімо, Д. Багаєва, І. Захаренко, В. Красних розглядають соціумно прецедентні, національно прецедентні та універсально прецедентні феномени. До соціумно прецедентних феноменів уналежнюють здебільшого такі, що відомі середньостатистичному представникові того чи того соціуму (членам одного покоління, генерації, однієї конфесії, професії тощо) і входять до колективного когнітивного простору. Ці феномени можуть і не детермінуватися національною культурою. Національно прецедентні феномени відомі будь-якому представникові тієї чи тієї національно-лінгвокультурної спільноти й виступають маркером національної когнітивної бази [53, с. 50–51].

Універсально прецедентні феномени потрактовують як ті, що відомі будь-якому представникові і входять до універсального когнітивного простору [54, с. 50–52]. Щодо останнього типу, то В. Красних говорить про гіпотетичний характер функціонування. Дослідниця акцентує, що чіткої межі між типами когнітивного простору, до якого належать прецедентні одиниці, немає, тобто ті чи ті когнітивні структури можуть належати одночасно до всіх трьох когнітивних просторів, входити до одного або двох з них.

Схожу інтерпретацію рівнів прецедентності фіксуємо в дослідженні У. Ібрагімової. Учена зазначає, що в системі прецедентних феноменів можна

виокремити: ті, які виникають на психологічних, етнічних, міфологічних, релігійних засадах; ті, що ґрунтовані на соціальних поняттях й відомі майже всім членам соціуму. Рівень національних феноменів тісно пов'язаний із національною етикою та особливостями мови. Універсальні прецеденти відображають концепції, характерні для загального когнітивного рівня сучасної епохи [39, с. 47].

Подібну класифікацію пропонує Г. Денисова, яка диференціює універсальні, національні й індивідуальні прецедентні тексти. На її думку, останні варіюються від особистості до особистості, формуються в межах універсальних і національних текстів, але не збігається з ними повністю. Різновидом індивідуальних прецедентних висловлень вважає професійні [27, с. 148–150].

Д. Гудков та Ю. Прохоров, окрім трьох названих, обґрунтовують ще й автопрецедентний рівень й під автопрецедентними феноменами розуміють одиниці, які «є відображенням у свідомості індивіда деяких феноменів навколишнього світу, що мають особливе пізнавальне, емоційне, аксіологічне значення для певної особистості й пов'язані з особливими індивідуальними уявленнями, залученими в неповторні асоціативні ряди» [78, с. 148]. Однак можливість виокремлення зазначеного рівня викликає дискусію серед лінгвістів.

Так, Г. Слишкін спростовує функціонування автопрецедентних феноменів, натомість висуваючи п'ять рівнів прецедентності: мікрогруповий, макрогруповий, національний, цивілізаційний та загальнолюдський. Мовознавець розтлумачує, що «сам термін автопрецедентний рівень містить суперечність. Звичайний текст цілком може виступати основою для утворення індивідуального концепту, але прецедентним він стає лише у процесі комунікації, коли носії мови постійно звертаються до нього і зараховують до групової системи цінностей» [88, с. 30].

С. Банникова на периферії когнітивного простору виокремлює транснаціональні прецедентні феномени. Науковець пояснює їх як

«феномени мови, які відомі представникам як мінімум двох національних культур, що мають енциклопедичні знання не тільки свого культурного простору, а й інших» [5, с. 38]. Джерелами їх виникнення є світова література, культура або політична ситуація.

Отже, проаналізувавши погляди дослідників щодо типології прецедентних феноменів, можемо говорити про відсутність одностайної думки в сучасній лінгвістиці, що зумовлено насамперед різними підходами й ознаками, за якими науковці диференціюють прецедентні одиниці. З огляду на специфіку смислового та структурного наповнення прецедентних феноменів, репрезентованих в афоризмах сучасних українських митців, вважаємо, що зазначені явища можна класифікувати за формою вербалізації на афоризми з прецедентними іменами та афоризми з прецедентними висловленнями, а також за рівнем прецедентності на афоризми з універсально прецедентними й афоризми з національно прецедентними феноменами.

1.3. Актуалізація прецедентних феноменів у сучасному афористичному корпусі

Прецедентні феномени, як уже зазначалося, є культурно значущими ядреними елементами когнітивної бази, що здатні репрезентувати ментальність народу, його цінності та уявлення. Використання цих одиниць сприяє інтелектуалізації мовлення, його емоційному й експресивному насаженню, виступає ознакою належності до певної культури чи епохи. «Прецедентні феномени окреслюють межі й основні вектори розвитку національного культурного простору. Без знання цих виразів неможливе адекватне та повноцінне розуміння не тільки текстів тієї чи іншої культури, виявлення їх інтертекстуальних зв'язків, а й розуміння самої культури» [89, с. 137]. Саме тому досліджувані феномени користуються неабиякою популярністю серед мовців, що сприяє появі значної кількості робіт,

присвячених аналізу структурно-семантичних та стилістичних особливостей прецедентів. Автори цих розвідок зазвичай розглядають зазначені одиниці через їх функціонування в різних видах дискурсу.

Так, Е. Анікіна, О. Жаркова, О. Земська, Н. Кисельова, І. Сахарук, С. Сереброва, проаналізувавши особливості використання прецедентних феноменів у ЗМІ, стверджують, що сучасні журналісти, кореспонденти, публіцисти дедалі більше залучають у тексти та заголовки своїх статей прецедентні феномени, аби зробити їх виразнішими й привернути увагу читачів [43, с. 90]. Особливу роль у рекламній комунікації відіграють саме прецедентні імена та висловлення, оскільки вони здатні активізувати вплив реклами на потенційного споживача цитатними покликаннями на інші тексти й незвичною оригінальною формою, що зазвичай містить гру слів. Серед найпоширеніших джерел прецедентності в сучасних медіа-текстах виокремлюють літературу, політику, музику, театр та кіно [65].

Окремий пласт наукових досліджень становлять праці, присвячені вивченню прецедентних одиниць у політичному дискурсі. Можна погодитися з думкою А. Баранова, який зазначає, що прецедентні феномени в політичному дискурсі відображають національно культурні традиції оцінки й сприйняття історичних подій, осіб, творів, мистецтва, літератури, усної народної творчості [7, с. 19]. Окрім того, ці актуалізатори посилюють інформативність політичних виступів, викликають різноманітні асоціації, що дає змогу мовцю, звертаючись до фонових знань реципієнтів, передати значну кількість інформації за мінімальні відрізки часу.

Ідентичну позицію відстоює дослідниця російського й американського політичного дискурсу О. Ворожцова. Лінгвіст зауважує, що прецедентні феномени створюють певну систему цінностей, регулюють соціальну поведінку представників окремої національно-лінгвокультурної спільноти, засуджують або схвалюють певні зразки поведінки [16, с. 115–116]. Така особливість прецедентних феноменів активно «експлуатується» в політичному дискурсі, що має на меті вплинути на виборця, сформувавши

ставлення до певної особистості або події. Отже, зазначені властивості та особливості функціонування прецедентів вказують на взаємозалежність між мовою та культурою.

Важливим аспектом у вивченні взаємовідношень між мовою та культурою є аналіз художнього дискурсу, оскільки, як стверджує К. Філіппов, «семантика будь-якого художнього твору містить у собі кілька шарів, починаючи від лексико-граматичних і семантико-синтаксичних значень й закінчуючи комунікативно-прагматичним і когнітивним змістом» [99, с. 253]. Найяскравіше цю залежність у тканині художнього твору ілюструють прецедентні феномени, тому що саме прецедентність створює зв'язок між текстами в межах світової літератури, де кожен зразок стає сполучною ланкою між минулими витворами та сучасними. До того ж досліджувані феномени допомагають авторові виявити свою оригінальність, креативність, свій ідіостиль.

Сучасні афористи як митці слова теж досить широко послуговуються прецедентними феноменами, формуючи власний ономастичний простір. Ці одиниці допомагають надати результатам мовотворчості певного стилістичного ефекту, зацікавити читача, актуалізувати його культурну або історичну пам'ять. Окрім того, активне використання прецедентних феноменів характеризує автора як інтелектуальну, обізнану людину, яка добре знає історію, літературу або мистецтво.

У лінгвістиці функціонує значна кількість витлумачень афоризму, його структурно-семантичних типів та стилістичних особливостей. Проте актуалізація прецедентних феноменів в афористичних висловленнях не стала об'єктом комплексного дослідження.

Натомість сучасний афористичний корпус активно досліджують із позицій теорії інтертекстуальності. Зокрема, Н. Сунько говорить про афоризм як один з основних мовних засобів реалізації категорії інтертекстуальності [92]. На думку Ж. Колоїз, «афористичні зразки характеризуються властивістю вступати в «діалог» з «чужими» текстами,

повністю або частково формують свій смисл за допомогою покликань на інші тексти, що уможливлують розкриття їхнього глибинного змісту» [45, с. 95].

Деякі науковці намагаються ототожнити афоризми та прецедентні феномени. Зокрема, О. Горячева стверджує, що афористичне висловлення можна розглядати як прецедентний текст, оскільки воно імпліцитно несе більшу інформацію, яка ґрунтується на прецедентності, на домінантах конкретної лінгвокультури загалом. Учена називає такі тексти прецедентними афоризмами [21]. На думку К. Полчанинової, «прецедентні афоризми розширюють межі висловленої думки. Вони здатні наділяти судження, яке пов'язане з конкретною ситуацією, більш глибоким філософським змістом» [77, с. 186]. Функціонування прецедентних одиниць у складі афоризмів створює особливу культурну цінність, стимулює створення й розвиток асоціативних зв'язків у співрозмовника або читача, а також дає змогу оптимізувати комунікативний процес.

Більшість науковців схиляється до думки, що в основі сучасного афористичного корпусу лежить поняття «мовна гра». О. Сковородников трактує її як «творче, нестандартне (неканонічне) використання будь-яких мовних одиниць або категорій для створення влучних висловлювань, зокрема комічного характеру, яке характеризується відхиленням від мовної / мовленнєвої, стилістичної та логічної норми» [83, с. 54]. Використовуючи прецедентні феномени у складі афоризмів, митець залучає до процесу мовної гри й автора, і читача: автор прагне зреалізувати власний креативний потенціал та отримати задоволення від вдало висловленої думки, а читачеві натомість запропоновано взяти участь у грі та «розкодувати» авторський задум, завдяки чому він сам може стати співавтором тексту. Такі афористичні висловлення в ігровій формі репрезентують актуальні для сучасного соціуму проблеми [48, с. 170]. І. Сахарук, досліджуючи прецедентні феномени як вияв мовної гри, стверджує, що зазначені одиниці «роблять мовну гру більш витонченою, «інтелектуальнішою», оскільки вимагають від реципієнта не лише співвіднесення їх із значущими

культурними або історичними явищами чи подіями, а й «упізнавання» таких одиниць навіть у зміненому вигляді» [81, с. 135].

Як бачимо, функціонування прецедентних феноменів у сучасному афористичному корпусі потребує глибшого та детальнішого дослідження, адже донині більшість науковців вивчала й аналізувала лише окремі сфери побутування цих висловлень, не торкаючись питання актуалізації їх саме в новотворах афористів.

Висновки до першого розділу

Теорія прецедентності розбудовується вже понад чверть століття, проте і в сучасній лінгвістиці вона викликає неабиякі дискусії серед науковців. Це пояснюється тим, що дослідники не можуть досягти згоди у визначенні її основної одиниці, паралельно вживаючи терміни «прецедентний текст», «логоепістема», «прецедентний феномен», «текстова ремінісценція» тощо.

Окрім того, виникає проблема в розмежуванні інтертекстуальності та прецедентності як суміжних понять. Попри різнобій у підходах до тлумачення цих явищ, спостерігаємо те, що головною одиницею теорії прецедентності є прецедентний феномен, основними ознаками якого є загальновідомість, повторюваність, реінтерпретованість та належність певній лінгвокультурі.

Різні погляди на диференційні ознаки прецедентних одиниць спричинили появу низки класифікацій відповідно до можливості або неможливості реалізуватися в мовленні, за ознакою трансформованості, формою вербалізації чи за джерелом походження. Проте навіть ці типології можуть бути доповнені й конкретизовані через появу нових сфер функціонування досліджуваних висловлень.

Більшість науковців поділяє традиційну позицію про те, що серед прецедентних феноменів варто диференціювати прецедентні імена,

прецедентні висловлення, прецедентні тексти та прецедентні ситуації як одиниці системи вербальних прецедентних феноменів.

Сучасні афористи задля реалізації тих чи тих функцій вдаються до різних маніпуляцій із мовним матеріалом, на основі якого створюють той чи той афоризм, використовуючи у своїй мовотворчості прецедентні імена та прецедентні висловлення. Причиною створення афоризмів із прецедентними феноменами є бажання митця реалізувати свій креативний потенціал, залучити читача до мовної гри, активізувати його культурну й історичну пам'ять, спонукати до роздумів, а також зробити своє мовлення яскравішим, виразнішим, витонченішим, інколи навіть комічним.

Проте майже всі дослідники приділяли увагу дослідженню побутування прецедентних феноменів лише в рекламному, політичному, газетному дискурсі, у ЗМІ, а не в мовленні афористів. Це спонукає, підштовхує до нових пошуків та аналізу структурно-семантичних й функційно-стилістичних особливостей афоризмів, ґрунтованих на прецедентних феноменах.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АФОРИЗМІВ, ҐРУНТОВАНИХ НА ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНАХ

У сучасній лінгвістиці афоризми розглядають як самостійний жанр, певний тип тексту, який вирізняється потужним стилістичним потенціалом. Ці одиниці виступають скарбницею й каталізатором людської думки, інтелектуальним надбанням нації, людства загалом, вираженим у стислій формі. Вони поглиблюють наші знання про історію, культуру й побут народу, відображаючи картину світу як усього людства, так і певного етносу, його духовні та матеріальні цінності. Вагому роль у дослідженні афоризмів має структурно-семантичний аспект. Адже, як зазначають дослідники, афористичні висловлення «не утворюються щоразу по-новому, а віртуально існують в мові й актуалізується автоматично в комунікативних актах, відсилаючи реципієнта до інваріанта, що знаходиться в універсальній / національній когнітивній базі» [106, с. 6].

Для продукування висловлень афористи обирають різні шляхи й послуговуються різними прийомами. Одним із таких прийомів є апеляція до прецедентних феноменів – «ядерних елементів когнітивної бази певної лінвокультурної спільноти, які мають здатність у стислій формі зберігати інформацію про взірцеві факти й виступають моделлю для відтворення подібних фактів, репрезентовані і постійно поновлювані в мовленні за допомогою відповідних вербальних сигналів, що актуалізують його стандартний (відомий усім представникам цієї лінвокультурної спільноти) зміст» [8, с. 27–28]. Л. Підкамінна наголошує на семантичній цілісності зазначених одиниць, стверджуючи, що прецедентні феномени «не бувають випадковими, хоч і репродукуються індивідуально, вони – стиль мислення всієї нації: укладений у ньому образ мотивований і легко впізнаваний» [76, с. 158]. Семантичний зміст таких висловлень може видозмінюватися, варіюватися в новому контексті, проте здебільшого залишається незмінним.

Дібраний фактичний матеріал засвідчує активне використання українськими афористами таких типів прецедентних феноменів, як прецедентне ім'я та прецедентне висловлення, оскільки вони є лінгвокогнітивними, вербальними феноменами, що мають фіксовану форму, у той час як прецедентний текст і прецедентна ситуація належать до феноменів, радше власне когнітивного, ніж лінгвістичного (лінгвокогнітивного) плану, бо зберігаються у свідомості мовців у вигляді інваріантів сприйняття – не вербальних, але тих, які піддаються вербалізації [35, с. 85]. Окрім того, більшість афористів задля зацікавлення, виокремлення певної думки, з ігровою метою вдається до різноманітних модифікацій прецедентних висловлень, таких як: заміна лексичних компонентів, усічення, додавання, або нарощення, контамінація тощо. Основний прийом, яким послуговуються, позначений як «обмануте очікування». Загальновідомий прецедентний феномен піддається певній зміні, при якій як форма, так і значення прецедентного висловлення несподіваним для реципієнта способом змінюються. Виникає контраст реальної та прецедентної ситуації [55, с. 110]. Проте завдяки структурній специфіці та семантичній незмінності прецедентні одиниці легко розпізнаються й декодуються адресатом, який обов'язково повинен володіти певним багажем фонових знань.

Досліджуючи семантичну структуру прецедентних феноменів, В. Красних виокремлює дві зони: ядерну (центр) та периферійну. На її думку, центр складають такі компоненти інваріантів сприйняття, до яких постійно звертаються у процесі комунікації і які першими «спливають» у пам'яті представника національно-лінгвокультурної спільноти. Відповідно, до периферії входять ті компоненти, які, незважаючи на відсутність частотності їх уживання, дають змогу адекватно й однозначно сприймати та інтерпретувати зміст висловлення. Дослідниця відзначає, що ядро й периферія прецедентних висловлень дуже динамічні. Зміни можуть відбуватися по вертикалі й горизонталі («часовій» і «просторовій» зоні). Просторова вісь позначає місце локації членів певної лінгвоспільноти

[53, с. 215–217]. Залежно від того, у яку зону входять прецедентні одиниці, дослідники виокремлюють соціумно прецедентні, національно прецедентні й універсально прецедентні феномени, про що йшлося в першому розділі. Сучасні афористи більшою мірою послуговуються універсально та національно прецедентними висловленнями, адже в українському паремійному корпусі засвідчені як ті одиниці, «що маніфестують колективний досвід людства загалом, так і ті, які репрезентують властивий лише українському етносу спосіб сприйняття світу, манеру мислення й поведінки, систему цінностей та ідеалів соціуму» [46, с. 33].

До того ж афористи мають на меті не тільки донести до лінгвальної спільноти відповідні загальнолюдські цінності й національні пріоритети, а й у певний спосіб вплинути на реципієнта, спонукати його до осмислення важливих проблем сьогодення, долучити до їх розв'язання і т. ін.

Індивідуально-авторські афоризми є результатом продукування, який засвідчує зразки вже відомих тих чи тих текстів, «що зберігають свою мотиваційну роль у дериваційній структурі похідного (вторинного) тексту» [46, с. 34]. У такому разі кожен із авторів прагне до нестандартного оформлення влучної, лаконічної, виразної думки, а тому й апелює не лише до прецедентних феноменів, а й використовує різні прийоми мовної гри.

З огляду на дібраний фактичний матеріал спробуємо виявити структурно-семантичні особливості афоризмів, ґрунтованих на прецедентних феноменах, класифікуючи їх за формою вербалізації та за рівнем прецедентності.

2.1. Класифікація прецедентних феноменів за формою вербалізації

За формою вербалізації Д. Гудков і В. Красних пропонують диференціювати прецедентні імена, висловлення, ситуації та тексти. Найбільш поширеними й найбільш дослідженими, безумовно, є прецедентні імена й прецедентні висловлення, про що вже йшлося в теоретичному

розділі. Окрім того, мовознавці зауважують, що семантична структура прецедентних імен визначає особливості їх функціонування. Д. Гудков диференціює денотативне (інтенсійне) й конотативне (екстенсійне) уживання досліджуваних одиниць. У першому разі прецедентне ім'я, як і будь-яке індивідуальне найменування, позначає певний предмет або особу, тобто побутує як власна назва, указуючи безпосередньо на денотат. При конотативно метафоричному використанні прецедентне ім'я репрезентує вже не сам об'єкт, а зовсім інші значення, вторинне або переносне [23, с. 154].

Прецедентні висловлення обов'язково пов'язані з прецедентним текстом або ситуацією, узятими з літератури, історії, інших сфер життя або фольклору. Завдяки високому рівню впізнаваності, використовуючи зазначені одиниці, автори не подають додаткової інформації, коментарів для пояснення, що допомагає зекономити час і зацікавити читача.

Афористи, продукуючи свої витвори, прагнуть у короткій і влучній формі репрезентувати власну позицію, власні погляди на певні явища, а тому активніше послуговуються прецедентними іменами та висловленнями.

2.1.1. Афоризми з прецедентними іменами – це такі конструкції, які мають у своїй структурі найменування осіб, істот, артефактів, назви творів та ін. Афористи продукують найрізноманітніші зразки, послуговуючись різними прецедентними іменами, зокрема й щодо їх генези. Найчастіше індивідуально-авторські афоризми містять у своїй структурі прецедентні імена чи то міфологічного, чи то літературного походження.

Афоризми, ґрунтовані на прецедентних іменах міфологічного походження, – це висловлення, які містять у своїй структурі найменування міфологічних осіб, істот, артефактів і т. ін. Наприклад: *Фортуна любить тих, кого не помічає Феміда* (С. Скоробагатько); *А може, посмішка Фортуни – це іронія Долі?* (Ю. Меліхов); *Пані Фортуна одна, а нас багато. Чекаємо своєї черги* (В. Момотюк). У римській міфології Фортуна була богинею добробуту, успіху, приносила людям щастя чи навіть нещастя. Її

зображували у вигляді молодої жінки із зав'язаними очима та з рогом достатку у руці. У першому зразку автор використовує прецедентне ім'я Феміди, вказуючи на те, що часто справедливого покарання уникають лише через щасливий випадок. Окрім того, українські афористи активно послуговуються прецедентним іменем давньогрецьким богині Феміди, аби висвітлити сучасний стан суспільства й широкий спектр актуальних для соціуму проблем. Наприклад: *Феміда судить по справедливості: хто більше покладе на чашу її терезів – той і має рацію* (В. Шамша); *Феміда розв'язує очі тільки тоді, коли їй за це добре платять* (В. Голобородько); *Щоб не стати жертвою Феміди, треба їй жертвувати* (М. Милорадович). Ілюстрований матеріал переконливо засвідчує: трансформуючи звичне уявлення про Феміду як богиню права й законного порядку, кожен із авторів гостро висловлюється щодо нашої судової системи, її корумпованості та відсутності справедливості для народу. Такі афоризми зазвичай репрезентують негативну оцінку відповідним ситуативним явищам. При цьому зауважимо, що відсоток використання прецедентних імен грецької та римської міфології значний, оскільки сюжети й герої втілені в багатьох кінофільмах і телесеріалах. Варто зазначити, що міфологічні боги були антропоморфними, тобто мали людську зовнішність та психологічні характеристики. Саме тому афористи апелюють не лише до імен легендарних героїв, а й до найменувань богів у конотативному значенні. У такому разі доречним видається твердження про те, що «прецедентні імена міфологічного походження здатні концентрувати в собі цілі міфологічні сюжети, що дає змогу говорити про ці прецедентні одиниці як про найбільш інтелектуально насичені і схильні до набуття нових конотативних значень серед всіх прецедентних імен» [38, с. 97–98].

Із-поміж дібраних афоризмів подекуди натрапляємо на ті, у яких прецедентні імена стосуються української міфології. Наприклад: *Парламентська республіка – Змій-Горинич, який має сотні недоторканих голів* (В. Голобородько). Змій Горинич – це злісне чудовисько, дракон з

кількома головами, що живе під горою в корені Дерева Життя. Щоб світ став досконалим, аби це дерево цвіло і давало вічні плоди, людям треба позбутися того змія [8, с. 312]. Це найменування використане для оцінки форми державної політики. Голови дракона уособлюють собою політиків та урядовців, які не виконують свої обов'язки, а також негативно впливають на економічний і соціальний розвиток країни. В афоризмі *Звідтоді, як Кожум'яка убив змія, скільки гадів на Україні наплодилося!* актуалізоване прецедентне ім'я Кирило Кожум'яка – українського народного богатиря, який убив Змія Горинича. Автор досить негативно характеризує сучасний стан в Україні, який багато в чому викликаний діями урядовців (пор.: *гад* – «зневажл. Про огидну, підступну людину [13, с. 215]).

До афоризмів із міфологічними прецедентними іменами зараховують й найменування біблійного походження. Дослідниця біблеїзмів М. Туркова-Зарайська зауважує, що «біблеїзми належать до категорії прецедентних феноменів, відповідаючи всім вимогам цього явища, але в той же час виявляючи свої особливості» [97, с. 5]. Такі одиниці містять у своїй структурі релігійні назви істот, ікон, святих, великомучеників, демонічних духів і т. ін. Наприклад: *От говорять: скажи, хто твій друг, і я скажу, хто ти. Не вірю: в Юди друзі були чудові* (С. Скоробагатько); *Яфет завжди самотній, Хам – завжди стоголовий* (Р. Коваль); *Добре було Єві: ревноців вона не знала* (В. Момотюк); *В кожному чоловікові живе бунт Адама з цілими ребрами* (Б. Чепурко); *«Молодші брати, бійтеся старших!» Авель* (В. Голобородько). Ім'я *Іуда* в народній свідомості стало синонімом зради. Згідно з Євангелієм, Іуда Іскаріот – це один із дванадцяти апостолів, який за тридцять срібняків зрадив свого вчителя Ісуса Христа (пор.: *Поцілунок Іуди* в переносному значенні – учинок людини, що прикриває облесливістю свою зраду, свої ниці помисли [44, с. 128]. Яфет і Хам були синами Ноя. Як свідчить Біблія, брати випадково побачили, як їх батько спав повністю голим. Яфет відвернувся і накинув на Ноя покривало, а Хам почав насміхатися над ним. Надалі цим ім'ям почати позначати поведінку людей грубих, невихованих і нахабних, а

зневажлива поведінка отримала назву «хамство» від імені Хам. Словник-довідник фразем біблійного походження фіксує вислів *хамський учинок* – «аморальні дії, що суперечать загальноприйнятим нормам» [87, с. 158]. Звідси значення афоризму в тому, що зазвичай людей, які бачать недоліки і виправляють їх дуже мало, а тих, які тільки зловтішаються значно більше.

Прецедентне ім'я *Авель* містить алюзійне покликання на біблійний міф про вбивство Каїном Авеля і є символом невинної жертви [44, с. 18]. Усім відомими є імена Адама і Єви, які були першими людьми на землі, створені Богом, сприймаються як прабатьки людського роду. В афоризмах сатирично обігрується легенда з Книги Буття про те, що Бог приспав Адама, узяв одне з його ребер і створив з нього першу жінку – Єву (пор.: *Адамове ребро*, *Адамове реберце* – жартівлива назва жінки [44, с. 13]), а також висміюється жіноче почуття ревностів.

Ще одним джерелом походження прецедентних імен виступає художня література. Такі феномени покликані «натякнути» на певні історико-літературні факти і являють собою певні вербальні сигнали, що актуалізують «стандартний» зміст [46, с. 37]. Наприклад: *Тільки на шкільних батьківських зборах тато Карло дізнався, що його синок дубовий* (В. Титечко); *І жили в тій країні тридцять три богатирі, і кожен з них мав свою партію* (В. Титечко); *У наших списках виборців зафіксовано найвищий відсоток мертвих душ на душу населення* (Б. Ревун). Тато Карло є героєм казки О. Толстого «Золотий ключик, або пригоди Буратіно». Автор актуалізує пряме значення лексеми *дубовий* – зроблений із дуба, що повністю відповідає сюжету казки, та переносне – *дубовий*, тобто «хтось недалекий, дурний». Через образи тридцяти трьох богатирів, які є героями твору О. Пушкіна «Казка про царя Салтана», в афоризмі висміюється наша занадто розгалужена структура партій, де кожен політик обов'язково організовує свою політичну спілку. В останньому прикладі фіксуємо згадку назви роману М. Гоголя «Мертві душі», у якому цим іменем називали померлих кріпаків,

які до наступного обліку все ще вважалися власністю поміщика (пор.: *мертві душі* – нереальні люди, яких використовують для отримання певної вигоди).

Більшість афоризмів, ґрунтованих на прецедентних іменах, апелює до творів зарубіжної літератури, що переконливо демонструє фактаж. Щоправда, подекуди основою слугують і твори українських письменників, зокрема імена персонажів. Наприклад: *У кожному чоловікові живе Карась, у кожній жінці – дві Одарки* (В. Голобородько); *Одарка вийшла заміж. Так Карасеві і треба!* (В. Голобородько); *Якщо сказати дружині, що іду на риболовлю, а самому піти до Наталки, чи не піде вона до Петра на пасіку?* (В. Ігнатенко); *Дружба Карася і Шуки починається з його хвоста* (Й. Білоскурський). В. Голобородько подав свою трансформацію цього афоризму, використовуючи національні образи Одарки і Карася з опери українського композитора С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм». За сюжетом, «добряче підхмелений Карась» не без підстав побоюється зустрічі зі своєю сварливою дружиною Одаркою, удається до різних вигадок, однак проговорюється і призводить до того, що сварка набуває загрозливого обороту. *Наталка і Петро* виступають головними героями п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка».

Лише зрідка митці використовують найменування творів українських письменників, як-от: *Тіні забутих предків, як же ви жили без тінювиків?* (В. Шамша). «Тіні забутих предків» – це повість класика української літератури М. Коцюбинського. Використовуючи прецедентні імена, афористи актуалізують й прецедентні тексти, з яких ці імена вилучені і з якими вони асоціюються. Послугуючись прецедентними іменами, «автор залучає до свого тексту «чужий голос» автора прецедентного тексту, завдяки чому новотвір, який сприймається, наповнюється асоціаціями, пов'язаними з прецедентним текстом» [14, с. 32]. Розкодовуючи зміст літературно прецедентних феноменів, виокремлюючи їх із текстового масиву, афорист перш за все активізує пам'ять читача, його літературну компетентність [11, с. 195].

Поодиноким є використання назв фольклорних творів, наприклад: *«Вийшли в поле косарі»* – пісня про «даішників» на польових дорогах (В. Ігнатенко). Тут в іронічному плані згадується назва української обрядової жнивварської пісні, висміюються працівники ДАІ, які «виловлюють» на дорогах порушників (пор.: *косити гроші* – перен. Швидко заробляти гроші нечесним шляхом). Подекуди актуалізують героїв народних казок, які є здебільшого загальновідомими, як-от: *Не такий уже Іван і дурень, якщо їздив на печі, а не ходив пішки* (О. Домницький). Іванко-дурник є частим персонажем російських народних казок.

До прецедентних імен зараховують не лише назви творів, а й найменування газет, журналів, які є широко відомими в суспільстві. Проте актуалізація цих назв в афоризмах є незначною, оскільки з розвитком телекомунікації їх упізнаваність і значущість для сучасного реципієнта знижується. Наприклад, у висловленні *Колись «Правда» була по три копійки, а нині правди не знайдеш ні за які гроші* зіштовхується власна назва радянської газети *«Правда»* та загальна назва *правда* задля створення каламбуру.

С. Должикова зауважує, що раніше прецедентними ставали імена, пов'язані з ученими, художніми творами чи історичними подіями. «Сьогодні, із зростанням популярності телебачення, прецедентними швидше стають назви масштабних телевізійних проєктів, фільмів, назви книжок, імена політиків і громадських діячів» [28, с. 4]. Тож, зважаючи на значне поширення телебачення й зростання його впливу на життя людини, сучасні афористи почасти демонструють залежність людей від телепередач: *«Голубий вогник» спалює весь час* (Ю. Рибников); *Найбрехливіша передача – «Світське життя». Хіба люди можуть так жити?* (В. Титечко). Пор.: *«Голубий вогник»* – телевізійна музично-розважальна програма, що виходила в ефір на Першій програмі Центрального телебачення Держтелерадіо, а *«Світське життя»* – програма про багатих і відомих людей, світські заходи, які вони відвідують.

До складу афоризмів можуть входити й прецедентні антропоніми реальних осіб. Зазвичай це імена відомих людей, які зробили важливе відкриття в науці, техніці, медицині тощо. Наприклад: *Мавпу на людину перетворив Дарвін* (О. Перлюк); *Чарльз Дарвін учив, що всі люди походять від мавпи. Якщо справді так, то з одними це сталося раніше, а з іншими – пізніше* (С. Скоробагатько); *Поки електрична лампочка, винайдена 1879 року Томасом Альвою Едісоном, не здобула світову популярність, люди спали по десять годин на добу, а то й більше. Та за такі винаходи вбивати треба!!!* (С. Скоробагатько); *Я глибоко переконаний: академік Іван Павлов ставив свої дослідження на собаках, бо любив котів!* (С. Скоробагатько). Пор.: Ч. Дарвін – англійський науковець, що створив теорію еволюції й запропонував разом із А. Воллесом принципи природного добору. Його наукову концепцію про походження людини від мавпи використано для глузування над недалекими людьми. «Першим фізіологом світу» називають Івана Павлова, який, досліджуючи реакції собак на різні подразники, сформулював та експериментально довів принципи фізіології вищої нервової діяльності.

Не останнє місце у складі сучасних афоризмів займають й імена визначних письменників як світової, так і національної літератури, які своїми творами здобули загальне визнання й поцінуються в усі часи, як-от: *Колектив поетів Пушкіна не замінить* (Ю. Рибников); *Великий поет і мудрець Омар Хаям написав: «Я знаю лише те, що нічого не знаю». А от я точно знаю, що не знаю ще більше, ніж не знав Хаям!* (С. Скоробагатько); *Тарас, Івани, Леся, Ліна... Література в нас – нетлінна* (В. Простопчук). Увіковічуючи пам'ять визначних діячів національної культури, останній приклад репрезентує плеяду великих письменників України – Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Ліна Костенко, твори яких читають і перекладають багатьма мовами в різних країнах.

У вислові *Заведу будь-яку владу в кризу. Іван Сусанін* (Й. Білоскурський) автор обіграє історію про Івана Сусаніна, який, за легендою, у часи боротьби царської Росії і польської влади за трон навмисно завів польський загін у

непрохідне болото. Пізніше Сусаніном почали називати людину, яка водить манівцями, блукає неправильним шляхом [84, с. 455].

Чимало афоризмів ґрунтовані на прецедентних іменах людей, які займаються політичною діяльністю, що дає змогу чітко та яскраво висловити свою думку стосовно дій тих чи тих осіб. Наприклад: *Відоме гасло війни на новий лад: «Гітлер — каПутін!»* (С. Коломієць); *Пугачова, Жванецький і Путін настільки геніальні, що після них Росії важко буде стати нормальною країною* (В. Голобородько); *Найбільше бажання Лужкова — купатися в калюжі сепаратизму* (Л. Куліш-Зіньків). Окрім того, митці апелюють не лише до сучасних політиків, а й згадують історичних особистостей, їх роль у світовій та національній історії, наприклад: *Сучасний Юлій Цезар: одночасно думає одне, говорить друге, робить третє* (Б. Ревчун); *У нас характер бунтівницький, Та не завжди у нім — Хмельницький* (В. Простопчук); *Учора запивав коньяк «Наполеон» коньяком «Кутузов»*. *На ранок відчув усю жорстокість війни 1812 року* (Н. Іванків).

Отже, прецедентні імена в афоризмах використовуються в різних інтерпретаціях, залежно від авторських намірів. Ці одиниці розширюють зміст висловлення, процес його сприйняття й розуміння, що, своєю чергою, потребує відповідних знань. Інформація, закладена в цих іменах, викликає певні асоціації, спонукає до логічних розмірковувань. Послуговуючись прецедентними іменами, афористи розраховують не тільки на знання мови, а й на володіння фоновими знаннями, пов'язаними з історією, культурою, наукою, традиціями тощо.

2.1.2 Афоризми з прецедентними висловленнями. У науковій літературі прецедентне висловлення визначають як закінчену й самодостатню одиницю дискурсу, складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його смислу, що входить до когнітивної бази як таке та неодноразово відтворюється в мовленні [25, с. 107].

У структурі прецедентного висловлення зазвичай виокремлюють:

1) поверхове значення, яке дорівнює сумі значень компонентів висловлення;

2) глибинне значення, що не дорівнює простій сумі значень компонентів висловлення, однак є певним семантичним результатом поєднання компонентів прецедентного висловлення, що формують його лексико-граматичну структуру;

3) системний смисл, який є «сумою» глибинного значення висловлення та значення прецедентного феномена (тексту, ситуації) і пов'язаних з ним конотацій [55, с. 101].

Серед науковців немає однастайності щодо належності фразеологізмів до прецедентних висловлень. Так, Д. Гудков, І. Захаренко, В. Красних не зараховують фразеологічні звороти до явищ прецедентності, оскільки їх джерело неможливо визначити [51, с. 158]. Однак загальновідомо, що уявлення, відображені у фразеологічних одиницях, а також у прислів'ях і приказках, мають прототипний характер. Багато цитат, укорінюючись у свідомості людей, з часом набувають статусу прислів'їв. Зокрема А. Супрун зазначає, що «є достатньо підстав думати, що деякі прислів'я та приказки виникли теж з текстових ремінісценцій, але потім попередні тексти були забуті» [93, с. 19]. Це спонукало таких дослідників, як О. Ворожцова, Л. Лаєнко, О. Милосердова, зараховувати прислів'я, приказки й фразеологізми до прецедентних феноменів. Оскільки вони, як і інші прецедентні одиниці, є відтворюваними, часто повторюються в мовленні, мають відоме або «стерте» походження, тому ілюструють усі ознаки прецедентності.

За критерієм зв'язності / автономності щодо джерела походження прецедентні висловлення розподіляють на зв'язані й автономні. Зразками прецедентних висловлень першого типу є цитати з відомих творів національної та світової літератури. Прецедентні висловлення другого типу функціонують як незалежні від текстів одиниці дискурсу, що вже набули статусу паремії або відразу були створені як прецедентний текст, який

складався з одного цього висловлення [62, с. 109]. Наприклад: *Із сиром у роті не каркають* (Б. Ревчун); *Є батіг – пряники мені потрібні* (В. Голобородько); *Лежачого не б'ють. Мабуть, ще не всі пенсіонери полягли!* (Й. Білоскурський); *«Людина з великої літери» стала «пересічним громадянином»* (В. Момотюк); *І в ногах правда є, коли стоїш за правду* (В. Шамша); *І каліф на годину може бути визнаний людиною року* (М. Левицький); *І дурень знає, що треба робити, але тільки розумний знає, як* (О. Домницький); *Історія рухається по колу. Це як собака, що ганяється за власним хвостом* (В. Шульга) тощо. Прецедентні феномени яскраво виражають суб'єктивне ставлення того чи того автора, формують уявлення про світ у вигляді моделі, впливають на адресата, сприймаються як спосіб естетичної оцінки світу, служать для виявлення спільності ментально-вербальної бази автора та читача, привертають увагу останнього, утілюють зміст у неагресивній формі [73].

Наведені вище ілюстрації засвідчують неоднотипні структурно-семантичні особливості і дають підстави диференціювати:

- 1) афоризми з модифікованими лексичними компонентами;
- 2) афоризми з модифікованою структурою.

2.1.2.1. Афоризми з модифікованими лексичними компонентами – це такі індивідуально-авторські утворення, у структурі яких спостерігається заміна одного або кількох компонентів загальновідомої одиниці – власне паремії чи афоризму, який став крилатим.

Деякі дослідники зазначають, що заміна, або субституція, одного чи кількох компонентів стійкого словосполучення словами вільного вжитку є одним із найпоширеніших різновидів структурно-семантичного типу модифікацій, при якому вибір слова-замінника зумовлює контекст [98, с. 198]. Така видозміна можлива завдяки нарізнооформленості й проникливості структури виразу. Наприклад: *А король-то мільйонер!* (О. Перлюк) ← А король-то **голий**; *Великому кораблю велике **плавлення***

(Ф. Боднар) ← Великому кораблю велике **плавання**; *Вчення – світло, а невчення – армія!* (В. Вербецький) ← Вчення – світло, а невчення – тьма. Залежно від слова-замінника науковці виокремлюють омонімічну, синонімічну, антонімічну, полісемічну та інші субституції, або заміни. Наразі спостерігаємо лексичну заміну чи то співзвучними словами (*плавлення – плавання*), чи то взагалі лексемами іншого семантичного ряду (*мільйонер – голій; армія – тьма*). Засвідчені й одиниці, які можна кваліфікувати як антоніми: *Кількість переходить в антиякість* (Р. Доценко) ← Кількість переходить у **якість**. Або ж лексеми одного функційного чи тематичного плану. Пор.: *Економіка повинна бути олігархічною!* (О. Перлюк) ← Економіка повинна бути **економною** (пор.: олігархічний – стос. до олігархії, олігарха – той, який володіє великим капіталом і економний – бережливий, ощадливий у витрачанні чого-небудь; є спільна сема гроші або капітал); *З миру по нитці – голому мотузка* (В. Войцехівський) ← З миру по нитці – голому **сорочка** (пор.: мотузка – «зсуканий з прядива виріб для зв'язування або прив'язування кого-, чого-небудь» і сорочка – «жіноча або дитяча натільна білизна» [13, с. 693, с. 1358]); *Земля їм мавзолеєм!* (В. Голобородько) ← Земля їм **пухом** (пор.: мавзолей – «велика надмогильна архітектурна споруда» і традиційне звернення до покійного «Нехай земля буде пухом»; спільна сема смерть.); *Майбутнє не за кордоном* (В. Коняхін) ← Майбутнє не за **горами**; *Не сотвори собі куми* (А. Крижанівський) ← Не сотвори собі **кумира**.

В. Бойко та Л. Давиденко стверджують, що «заміна компонентів близькими або схожими за значенням словами не спричиняє суттєвих зрушень у семантичній структурі одиниць. Але коли замінюються не синонімічні, а одного тематичного поля або й семантично віддалені елементи, відбувається оновлення внутрішньої форми паремії або фразеологізму» [26, с. 31].

Подекуди задля оновлення й осучаснення прецедентних виразів афористи вдаються до паронімічної заміни. Наприклад: *В тихім шелесті*

прав (В. Простопчук) ← В тихім шелесті **трав**; *Моя міліція себе береже* (Ю. Рибников) ← Моя міліція **мене** береже.

Лексична модифікація може зазнавати змін більш чи менш суттєвих, що залежить насамперед від характеру замітника. Ним може виступати не лише слово, а й словосполучення: *Брешуть, як кремлівська згря* (С. Скоробагатько) ← Бреше, як **собака** (пор.: згря – «група птахів, тварин, риб і т. ін., які тримаються разом», «перен. Скупчення, маса, багато чого-небудь» і собака – «перен., зневажл. Про злу, жорстоку, недобррозичливу і т. ін. людину» [13, с. 1352]); *За праве діло підем наліво!* (В. Ігнатенко) ← За праве діло **стій сміло**; *Мішок з грошима – усьому голова* (О. Перлюк) ← **Хліб** – усьому голова. У першому прикладі лексема узуального мовного звороту *собака* замінюється перифрастичним словосполученням *кремлівська згря*, що змінює семантику й стилістично увиразнює спродуковану одиницю загалом. Тим паче, що субстантивні лексеми співвідносяться між собою як одиничне та збірне поняття.

Подекуди заміна слів характеризує різні структурні частини висловлення або суттєво модифікує одну з них. Наприклад: *І бандити цілі, і правоохоронці ситі* (О. Перлюк) ← І **вівці** цілі, і **вовки** ситі; *Любов – гра, полюбиш і вугра* (А. Шкляр) ← Любов **зла**, полюбиш і **козла**; *За двома автобусами поженешся – йтимеш пішки* (Ю. Рибников) ← За двома **зайцями** поженешся, **не впіймаєш жодного**; *Хто не працює, той з'їдає ближнього* (Ю. Рибников) ← Хто не працює, **той не їсть**.

Обов'язковою умовою лексичної модифікації є впізнавання й усвідомлення прецедентного висловлення. Збереження первинного значення свідчить про міцне закріплення того чи того компонента суспільною мовною свідомістю, оскільки навіть максимальна мобільність лексичного складу не стоїть на перешкоді розпізнання загальновідомого виразу [5, с. 108–113]. Наприклад: *Каїна Каїном вибивають* (Ф. Боднар) ← **Клин клином** вибивають; *Кандидат кандидату друг, товариш і... конкурент* (Ф. Боднар) ← **Людина людині** друг, товариш і **брат**; *Бандюк*

бандюка бачить здалека (Л. Забара) ← **Свій свояка** бачить здалека; **Великі гроші** не дають спати, **малі** – жити (Ю. Рибников) ← **Малі діти** не дають спати, а **великі** – жити. В останньому разі спостерігається не тільки заміна компонентів у різних предикативних частинах, а й традиційного порядку атрибутивних поширювачів (*малі – великі* на *великі – малі*). Пор. також: *Дві голови – добре, а одна розумна – краще* (О. Новаченко) ← **Одна голова** – добре, а **дві** – краще.

Іноді лексичні модифікації досить суттєво завуальовують прецедентну конструкцію, однак для підготовленого читача їх декодування не є великою проблемою, як-от: *Від смішного до великого – довга дорога* (Р. Доценко) ← Від любові до ненависті – один крок; *Совість – не гаманець, загубиш – ніхто не підніме* (В. Простопчук) ← Слово – не горобець, вилетить – не зловиш.

Послугуючись прецедентними висловленнями і продукуючи власні афоризми, кожен із митців прагне конкретизувати надто загальний зміст першотвору, що послужив дериваційною базою для продукування індивідуально-авторських утворень, наблизити його до сучасних реалій, що, як свідчить дібраний фактичний матеріал, стосується передусім сфери політики. Наприклад: *Скільки чиновника не годуй, він усе одно в руку дивиться* (В. Шамша) ← Скільки вовка не годуй, а він все одно в ліс дивиться; *Апетит приходить під час влади* (В. Простопчук) ← Апетит з їдою приходить (прибуває); *Не спійманий – у владі* (В. Простопчук) ← Не спійманий – не злодій. У такий спосіб, не називаючи конкретних імен, у народному дусі зображено й висміяно сучасних політичних діячів, можновладців, які «годуються» з кишень народу, відбираючи останні кошти в держави.

Однією з причин лексичної модифікації компонентів прецедентних феноменів є увиразнення, посилення традиційного значення, наприклад: *Кадри витрушують все* (В. Простопчук) ← Кадри **вирішують** все; *На переправі коників не викидають* (В. Шамша) ← На переправі **коней** не **мінняють**. *Кадри вирішують усе* (відомий вислів Й. Сталіна) набуває нового

звучання – кадри, тобто впливовіші люди, забирають в інших, бідніших, абсолютно все.

Прецедентне висловлення *Коней на переправі не міняють* увійшов у суспільно-політичну лексику США та інших країн після того, як прозвучав з уст президента США Авраама Лінкольна з нагоди висунення його кандидатури на другий президентський термін, і закріпило за собою семантику – «у вирішальний для справи момент не змінюють ні планів, ні людей». Спродукований на основі узуальної одиниці афоризм увиразнює, конкретизує, доповнює первинне значення й демонструє вміле маніпулювання мовним матеріалом, що забезпечує реалізацію мовної гри (пор.: *коней не міняють і коників не викидають*, де у другому разі актуалізується і фразеологічно зв'язане значення). І це цілком закономірно, адже основним завданням, яке покладають на себе автори, продукуючи в такий спосіб афоризми, є досягнення гумористичного ефекту.

За допомогою модифікації лексичного компонента гумористичний ефект досягається в афоризмах, ґрунтованих на прецедентних висловленнях навіть біблійного походження, як-от: *Не хлібом єдиним живе **котлета*** (Ф. Боднар) ← Не хлібом єдиним живе **людина**. Гумористичним потенціалом вирізняються афоризми, що виникли на одній і тій же дериваційній базі: 1) *Одна голова – добре, а з тілом – краще* (А. Крижанівський); *Одна голова – добре, а дві – патологія* (В. Простопчук) ← Одна голова добре, а дві – краще; 2) *Народжений красти – просити не буде* (Л. Куліш-Зіньків); *Народжений красти – орати не буде* (В. Шамша) ← Народжений повзати – літати не буде. Кожен такий афоризм «засвідчує певну реакцію на об'єктивну реальність, оцінювану крізь призму тієї чи тієї узуальної одиниці, використаної як елемент похідної структури» [48, с. 34].

Отже, у структурі індивідуально-авторських афоризмів лексична модифікація може бути як мінімальною й стосуватися одного компонента або словосполучення, так і максимальною, коли замінюються майже всі наявні елементи прецедентного феномена. Така модифікація конкретизує зміст

висловлення, пристосовує до оцінюваної ситуації, увиразнює її через обігрування, що зрештою забезпечує реалізацію гумористичного ефекту.

2.1.2.2. Афоризми з модифікованою структурою – це такі індивідуально-авторські утворення, які засвідчують формальну видозміну прецедентного висловлення, що послужило відповідною дериваційною базою, передовсім його кількісного складу. Наприклад: *Голий нуль, а гне з себе бублика* (В. Ігнатенко) ← Голий нуль; *Біда не приходиться сама – за нею йдуть податківці* (С. Коломієць) ← Біда не приходиться одна; *Вовка годують ноги, а лисицю – голова* (Ю. Рибников) ← Вовка ноги годують; *Все – в ім'я народу: інфляція, радіація, криміналізація* (Ю. Рибников) ← Все в ім'я народу. Як свідчать проілюстровані зразки, найчастіше індивідуально-авторські афоризми, ґрунтовані на тих чи тих прецедентних висловленнях, поширюють їхні межі, переважно за рахунок постпозитивних елементів: чи то поширюючих членів речення, чи то предикативної частини. Пор.: *Гроші найкраще тримати у банках. Трилітрових* (В. Титечко); *Вчитися, вчитися і ще раз вчитися! Тому що роботи все одно не знайдете* (В. Вербецький); *Гроші не пахнуть, але скільки від них буває смороду!* (О. Домницький); *Зірок з неба не хапають – їх роздає президент* (Л. Куліш-Зіньків).

У першому разі модифікація структури відбувається через додавання атрибутивного поширювача, який, окрім того, подається як парцельований компонент. Інші зразки засвідчують поширення компонентного складу прецедентних висловлень *Вчитися, вчитися і ще раз вчитися*, *Гроші не пахнуть* та *Зірок з неба не хапають* через додавання предикативних одиниць із різною кількістю компонентів «вільного вжитку», які надають новоутвореному результату більшої конкретності, наближають його до тієї ситуації, у якій таке висловлення використано [9, с. 119].

Модифікація структури прецедентних висловлень відбувається здебільшого в напрямку до постпозитивного ускладнення: *Гроші не пахнуть – запах забиває* (В. Голобородько); *Гроші рідко роблять із людей друзів, а*

здебільшого співучасників (О. Домницький); *Маємо те, що маємо, зате не будемо мати того, що вони мають* (Л. Куліш-Зіньків); *Ми за ціною не постоїмо. Були б тільки гроші* (В. Шамша); *Гуртове – чортове, то що ви чекаєте від електорату!* (В. Голобородько); *Добре не просто там, де нас нема, а де нас ніколи і не було* (Р. Крикун); *Дурням закон не писаний, тож у країні дурнів парламент зайвий* (В. Голобородько). Препозитивне ускладнення є нетиповим, однак можливим: *Відкупився від суддів. А судді – хто?* (Ю. Рибников) ← *А судді хто?.* До того ж у такому разі, а доволі часто й при постпозитивному ускладненні структури, спостерігається не лише поширення компонентного складу, а й лексична заміна: *Власна розкіш присипляє. Чужа не дає спати* (Л. Сухоруков) ← *Чужі статки не дають спатки*; *Був вічно у позичках... у Сірка очей* (Л. Забара) ← *У Сірка очей позичити*; *Маси вирішують усе, що за них вирішують інші* (В. Шамша) ← *Кадри вирішують усе*; *Язик до Києва довів уже Москву* (В. Простопчук) ← *Язик до Києва доведе*; *Казав пан: на пай дам. А як уродило – в носі закрутило* (Г. Крячко) ← *Казав пан: кожух дам.* Цілком закономірно: модифікація структури, що стосується як заміни компонентів, так і поширення компонентного складу сприяє появі нових семантичних і стилістичних відтінків.

Індивідуально-авторські афоризми, спродуковані на прецедентних висловленнях, більшою мірою, ніж ті, що ґрунтовані на прецедентних іменах, засвідчують етнокультурну специфіку й національну своєрідність, бо пов'язуються переважно з народною мудрістю: *Ситий голодному не товариш, а пан* (Ю. Рибников); *Вчитися ніколи не пізно, але як пізно людина починає це розуміти!* (О. Перлюк); *Закон – як дишло, але все залежить від того, в чийх руках віжки* (С. Коломієць); *Закон як дишло. Він розрахований на робочих конячок* (В. Шульга); *Його совість чиста – він нею не користується* (В. Даньків).

Непоодинокі прецедентні висловлення, що послужили дериваційною базою для сучасних індивідуально-авторських афоризмів, стосуються

іншомовної культури. Пор.: *Рука руку миє, а до совісті руки не доходять* (Ф. Бондар) ← *Рука руку миє* (лат. *Manus manum lavat*); *Повторення – мати вчення, та батько – плагіату* (Ю. Рибников) ← *Повторення – мати вчення* (лат. *Repetitio est mater studiorum*); *Знання – сила, невігластво – три сили!* (В. Голобородько) ← *Знання сила* (лат. *Scientia potentia est*); *Спинися, мить?!* *Всі втрати – від зупинки* (В. Простопчук) ← *Спинися, мить!* (із монологу Фауста); *Шукайте жінку! Пляшку я знайшов!* (В. Простопчук) ← *Шукайте жінку!* (із роману А. Дюма-батька «Могікани Парижа»). Відповідні прецедентні феномени настільки прижилися в нашій культурі, що досить легко впізнаються й декодуються середньостатистичним носієм мови.

Доволі часто у структуру новостворених одиниць уведено так звані актуалізатори на зразок *кажуть*, які налаштовують адресата на відповідне сприйняття: *Кажемо: хліб – усьому голова, але котлети – для себе – робимо з м'яса* (В. Голобородько); *Кажуть, на хабарі далеко не заїдеш. Отже, виходить, що хабарники таки не ходять пішки* (В. Куровський); *Кажуть, надія помирає останньою. Матимемо надію, що не помremo раніше за неї* (В. Куровський); *Кажуть, що наша економіка помітно шкутильгає. Якщо гарно придивитися, то в неї взагалі ДЦП* (В. Титечко); *Кажуть, що куріння шкідливе, але воно подарувало людству перекури!* (О. Ровенко); *Кажуть: «З милим рай і в курені», тільки сьогодні спочатку дивляться, наскільки придатний той курінь для раю, а потім уже вирішують, милий це чи ні* (О. Домницький); *Кажуть: купається в грошах, мов карась у сметані. Але немає чому заздрити, адже карася в ній засмажили* (В. Куровський).

Окремим зразком продукування афоризмів, ґрунтованих на прецедентних феноменах, є так званий натяк на узуально закріплену усталену конструкцію. У такому разі носіями мови «вгадується» фразеологізована одиниця через використання одного або кількох слів однотипних з компонентами фразеологізму, або конструкцій, логічна структура яких нагадує той чи той традиційний фразеологічний зворот, як-от: *Бійся не того, хто бреше, а того, хто йому вірить* (С. Коломієць) ← *Бійся*

не того собаки, що гавкає, а того, що леститься; *Безкоштовний сир із мишоловки дістанеться тільки другій миші* (А. Корчинський) ← *Безкоштовний сир буває тільки в мишоловці* (Маргарет Тетчер); *Хата скраю спокійного життя не гарантує* (Ю. Рибников) ← *Моя хата скраю; Болить – значить живий!* (В. Правдін) ← *Мислю, отже існую; Дивиться, як бюрократ на нову ініціативу* (В. Коняхін) ← *Дивитися, як баран на нові ворота; Загубивши майбутнє, за минулим не плачуть* (В. Шамша) ← *Стявши голову, за волоссям не плачуть; Земля обертається, а люди крутяться* (Ю. Рибников).

Продукуючи індивідуально-авторські вислови, найчастіше митці вдаються до використання стрижневого компонента та структурної моделі фразеологізму чи паремії: *За двома автобусами поженешся – йтимеш пішки* (Ю. Рибников); *Скажи мені, який я письменник, і я скажу тобі, який ти читач* (В. Голобородько). Варто акцентувати на тому, що прислів'я і приказки мають найбільший натяковий потенціал у складі афоризмів. Деякі дослідники пояснюють це тим, що лексичні одиниці, які входять у склад прислів'їв, мають здатність вільно функціонувати в мові, можуть входити до складу синтаксичних словосполучень, а також вживаються як в прямому, так і в переносному значенні [19, с. 64]. Окрім того, письменники апелюють не лише до глибин національної мудрості, а й залучають усну народну творчість інших народів й країн. Наприклад, вислови *Була б рибка, а сковорідка знайдеться* (В. Шамша), *Був би привід, а горілку ми з-під землі дістанемо* (О. Перлюк), *Була б шия, а жінка знайдеться!* (О. Перлюк) мають прототипом англійське прислів'я *Було б бажання, а можливість знайдеться* (англ. *Nothing is impossible to a willing heart*). Зазначені особливості дають змогу афористам заміщувати одні одиниці іншими або й повністю модифікувати структуру загальновідомої паремії, лише натякаючи на неї. Таке своєрідне творче, нестандартне використання мовних засобів, маніпулювання, до якого вдаються не лише для досягнення комізму, адже висловлення набуває комічного забарвлення тільки в тому разі, коли воно не

викликає сильніших емоцій, що перешкоджають створенню комічного ефекту, підкреслює лінгвокреативність кожного з авторів, сприяє увиразненню, зміні емоційного стану адресата, надає додаткових конотацій і створює ігрову тональність афористичного висловлення.

У висловленнях сучасних афористів представлений незначний пласт фактичного матеріалу, який засвідчує використання такого прийому структурно-семантичної модифікації, як контамінація. Це поєднання у межах одного афористичного висловлення структурних елементів двох чи кількох прецедентних феноменів на основі їхньої структурної схожості, функційної, семантичної тотожності, або без будь-якої спільності. Митці мимовільно чи свідомо зближують компоненти прецедентних одиниць, унаслідок чого значення цих частин взаємопроникають, схрещуються й зливаються в єдине ціле [98, с. 199]. Наприклад: *Козла відпущення годують обіцянками* (В. Простопчук); *Чому на нас навішують ярлики, коли нам ціни нема?* (Ф. Боднар); *Довели до ручки – обведуть і навкруг пальця* (Ф. Боднар). Варто зазначити, що найбільший відсоток проаналізованих висловлень складають афоризми, у яких сполучаються два сталих вирази без спільних семантичних і формальних компонентів: *А тим, хто купається у славі, шию намілюють?* (Ф. Боднар); *Була не в своїй тарілці, якщо не вдалося нікому насолити* (Ю. Рибников); *Аби побачити все тверезими очима, треба гірку чашу випити до дна* (Ф. Боднар). Утворення таких одиниць зумовлене свідомим бажанням автора здивувати реципієнта їх новизною, нетрадиційністю та виявити свою креативність.

Зрідка засвідчена контамінація двох прецедентних висловлень, зокрема фразеологізмів, зі спільним формальним компонентом: *Ми довго били в литаври, а треба – у дзони!* (Ю. Рибников); *Часом тобі простягають руку, щоб ти швидше простяг ноги* (Р. Доценко); *З набитими кишенями легше набивати собі ціну* (В. Простопчук). Кожен зразок ілюструє наявність у складі обох фразеологічних одиниць спільного компонента та схожу синтаксичну структуру дієслово+іменник, наприклад, у першому прикладі

актуалізовано два фразеологізми зі спільним дієсловом *бити*, але з різними значеннями (пор.: *бити в литаври* – «торжествувати» і *бити (дзвонити) у дзвони* – «широко розголошувати щось»). У іншому зразку вжито фразеологізми *простягати руку* – «підтримувати когось, допомагати комуньбудь у скрутний для нього час» й *простягати ноги* – «знаважл. Померти» [9, с. 110, с. 659], які містять спільний формальний компонент *простягнути*.

Подекуди натрапляємо й на афоризми, які поєднують два синонімічні фразеологізми, семантичні структури яких мають від однієї або кількох спільних сем до значення загалом, як-от: *Дають прикурити та ще й обіцяють дати жару* (Ф. Боднар). Значення обох фразеологічних одиниць ідентичні – «лаяти, сварити чи бити кого-небудь». Окремо можна вказати на поодинокі випадки вживання фразеологізмів-антонімів: *Ми не пропускаємо повз вуха те, що задіває за душу* (Ю. Рибников). Автор майстерно сполучає в одному афоризмі стійкі словосполучення зі значеннями «не сприймати, не звертати увагу на сказане» та «викликати глибоке хвилювання».

Отже, сучасні афористи послуговуються прецедентними висловленнями з певною стилістичною настановою – вплинути на читача, привернути увагу до нагальних проблем сьогодення через використання відомих символів і знаків у вигляді прецедентних феноменів. У сучасному афористичному корпусі наявні різні одиниці, ґрунтовані на різних прецедентних феноменах, із-поміж яких вирізняються прецедентні висловлення, що апелюють здебільшого до фольклорних і літературних джерел.

Індивідуально-авторські афоризми з прецедентними висловленнями ілюструють зразки модифікованих традиційних усталених комплексів чи то в семантичному, чи то у структурному плані.

2.2. Класифікація прецедентних феноменів за рівнем прецедентності

У сучасній лінгвістиці більшість науковців пов'язує семантичне наповнення та рівень актуалізації прецедентних феноменів із рівнями мовної свідомості – індивідуальним, колективним, рівнем мовної свідомості всієї лінгвоспільноти чи людства загалом. В. Золотарьов висуває твердження про те, що виникнення й закріплення прецедентних феноменів відбувається під час руху цих одиниць з індивідуального рівня або з рівня мікрогруп на рівні вищого порядку. Стаючи загальновідомими, феномени першого й другого рівнів фіксуються у свідомості великої групи людей й можуть набути статусу національних й загальнолюдських, залежно від сфери поширення [37, с. 9].

Індивідуальний рівень мовної свідомості характеризує мовця як індивідуума, який має власну свідомість, обсяг пам'яті, лексикон. Другий рівень репрезентує мовну особистість у зв'язках із соціальним середовищем (професійним, сімейним, конфесійним), тобто вона має спільні уявлення, цінності й засоби їх семіотизації з іншими представниками цього соціуму. На третьому рівні свідомості мовець виступає членом певної національно-культурної спільноти, що виявляється у володінні всіма властивими для цієї нації «культурними предметами» та їх символами. Останній рівень прецедентності представляє мовну особистість як частину людства, наділеною загальними для всіх людей знаннями й уявленнями [78, с. 148].

Проте, як уже зазначалося в першому розділі, деякі лінгвісти заперечують індивідуальний рівень й не виокремлюють автопрецедентні феномени, які функціонують на цьому рівні. Зарахування тих чи тих прецедентних феноменів до певного рівня є досить умовним, оскільки їх знання залежить від низки позамовних факторів (віку, освіти, виховання, соціального стану та рівня життя).

Нам найбільше імпонує класифікація В. Красних, яка групує прецедентні феномени за трьома рівнями: соціумно прецедентні, національно

прецедентні й універсально прецедентні. Як засвідчує фактичний матеріал, афористи здебільшого послуговуються чи то національно, чи то універсально прецедентними феноменами, оскільки намагаються охопити й зацікавити якнайширше коло аудиторії, торкнутися найактуальніших питань для будь-якого реципієнта, незалежно від соціального чи професійного прошарку.

2.2.1. Афоризми з універсально прецедентними феноменами – це одиниці, що містять у своєму складі феномени, «відомі будь-якому середньостатистичному homo sapiens й входять в універсальний когнітивний простір» [53, с. 174]. Цілком очевидно, що абсолютно універсальних феноменів, зрозумілих усім жителям планети, найімовірніше не існує. Тому в нашому дослідженні аналізуватимемо прецедентні феномени, які відомі й легко впізнаються представниками європейських культур.

С. Должикова стверджує, що в сучасних умовах всесвітньої політичної, економічної й культурної інтеграції зростає кількість саме універсально прецедентних феноменів, сприйняття яких стає обов'язковою умовою оволодіння повноцінними фоновими знаннями, що сприяють ефективному діалогу культур у процесі міжкультурного спілкування [28, с. 27]. Не є винятком й індивідуально-авторські афоризми, у структуру яких доволі часто входять досліджувані феномени.

Насамперед до універсально прецедентних феноменів у межах афоризмів належать численні алюзії та цитати з Біблії, оскільки біблійний текст високо поціновується в усьому світі. Так, на думку Н. Орлової, пророцтва, мудрі висловлення Біблії, унікальні за тривалістю свого функціонування й впливом на всі сфери культури, не втрачають свого прецедентного значення, живуть у свідомості мільйонів носіїв європейської та світової культури, а також постійно відтворюється у спродукованих мовних творах різними мовами, що сприяє їх постійному динамічному варіюванню [75, с. 3]. Значними є звернення до Євангельських заповідей та

Декалогу, або Закону Божого, як-от: *Любов до ближнього вимагає жертв* (Є. Дудар); *Єдиний ворог, якого ти повинен возлюбити, – це ти сам* (А. Коваль); *Возлюбити ближнього? А якщо він чинить опір?* (О. Перлюк); *Не вбий, не кради... — виходить, ніде не працювати?* (В. Голобородько). Автори апелюють до духовно-моральних настанов Бога, аби висміяти й засудити сучасне суспільство з його деморалізованістю та егоїзмом. Деякі біблійні вислови завдяки своїй давній історії стали крилатими, широкоживаними, а отже, використовуються й сучасними афористами. Наприклад, вислів *Блудна вівця завжди знайде свого барана* (В. Голобородько) має у своєму складі універсально прецедентний феномен *блудна вівця*, який фіксує фразеологічний словник зі значенням «людина, яка порвала стосунки з тим середовищем, до якого раніше належала, або яка збилася з правильного життєвого шляху» [9, с. 113] (пор.: *блудний* ← блуд – «неправильна, помилкова дія, думка, помилкове твердження; помилка» [13, с. 89]).

Подекуди автори вдаються до прямої цитації тексту Біблії задля семантичного ускладнення змісту афоризму, зацікавлення читача: *«Камо грядеши?»*. *Та не панікуйте, ми нікуди не йдемо. Чекаємо манни небесної* (В. Яворівський). Вислів *«Камо грядеши?»* походить з євангельської легенди про зустріч Ісуса з апостолом Петром, коли той під час гонінь імператора Нерона на християн залишав Рим, й означає «Куди ти йдеш?». Ця фраза набула універсального характеру, оскільки продовжує функціонувати як сталий вираз чи заголовок тексту, зокрема у кінці ХІХ ст. польський письменник Генрик Сенкевич написав однойменний роман, а у ХХ ст. під такою назвою опублікував книгу памфлетів М. Хвильовий. Додатковий стилістичний ефект створює використання автором фразеологізму *манна небесна*, який узятий з біблійного міфу й уживається на позначення несподівано одержаних життєвих благ.

Універсально прецедентними феноменами вважаємо й біблійні імена святих, патріархів, пророків тощо: *Мода, що ніколи не старіє, – Євин костюм*

(М. Сльозко); *Ніколи не пробачу Ноеві, що він прийняв на борт пару комарів* (С. Скоробагатько); *Сучасний Мойсей: «Спочатку зробимо пустелю, а потім я вас виведу»* (М. Левицький). Подекуди натрапляємо на прецедентні топоніми, тобто географічні назви місцевостей, які займають важливе місце в історії християнського світу, як-от: *Почуття обов'язку – це вміння мужньо нести свій хрест. Зазвичай на Голгофу* (В. Голобородько), *Голгофа – місце для тих, хто хотів бути вищим за інших* (В. Голобородько). Голгофа у перекладі означає «череповище», це пагорб поблизу Єрусалима, на якому було розп'ято Ісуса Христа [44, с. 132]. Прецедентний біблеїзм набуває переносного значення «фізичні чи душевні муки, страждання». Перший зразок демонструє розширення семантики: у цьому разі слово *Голгофа* позначає «важкий шлях до поставленої мети» [44 с. 133]. Аналізований фактичний матеріал дає змогу констатувати: біблійні універсально прецедентні феномени містять вагомий пласт культурно-історичної інформації. Афористи, залучаючи їх у свої вислови, інтелектуалізують текст афоризму, змушують реципієнта задуматись, звернутись до знань із біблійної історії, культури, аби зрозуміти зміст висловлень.

Варто наголосити на продуктивності застосування у складі афоризмів універсально прецедентних найменувань неживих предметів, які є унікальними, загальновідомими й загальноприйнятими, як-от: *Глибші від Маріанської западини лише кишені олігархів* (О. Перлюк); *А от чому в таблиці Менделєєва йод є, а зеленки немає?!* (С. Скоробагатько); *І весільний марш Мендельсона не гарантує веселого життя* (Ю. Рибников); *І дуристика входить до книги рекордів Гіннеса* (Ю. Рибников); *Водій тролейбуса з'їв «Снікерс» і не гальмував три зупинки* (А. Корчинський). Розвиток телекомунікації, Інтернет-мережі, розширення інформаційного простору сприяють появі нових універсально прецедентних феноменів, які стають дедалі популярнішими: *Прочитав у «Вікіпедії», що від кокосових горіхів, котрі падають із пальм, за рік гине вдесятеро більше людей, ніж від нападу акул. Тепер не можу заспокоїтись: ну чому про кокоси досі не знято*

жодного трилера?! (С. Скоробагатько); Історичка Ніна Григорівна у класному журналі ставила учням двійки, а вони їй стільки ж на «Однокласниках» (В. Титечко).

Окрему групу універсально прецедентних феноменів становлять алюзії на вислови відомих людей, цитати з творів літератури та назви самих творів, які митці осучаснюють, пристосовують до реалій сьогодення: *Всі шляхи ведуть до жінки (О. Перлюк) (пор.: Усі дороги ведуть до Риму (Ж. Лафонтен); Якщо і зупиняти мить, то на зоряний час (Ю. Меліхов) (пор.: Зупинись, мить, ти прекрасна (з трагедії «Фауст» Й.-В. Гете); Сто років самотності? Я згоден! (В. Простопчук) (пор.: назва роману Г. Маркеса «Сто років самотності»).*

Про високу значущість та універсальність деяких прецедентних феноменів говорить використання одних і тих же зразків у результатах мовотворчості різних афористів й у різних видозмінах, як-от: *Все тече, а до рота не потрапляє (О. Перлюк); Все тече, все протікає (О. Перлюк); Все тече... Тому й ріки висихають (В. Голобородько); Все тече, все дерібаниться (О. Перлюк); Все тече... до кишень олігархів (О. Перлюк), або Вершник без голови рогів не боїться, він боїться копит (Ф. Боднар); Особливо небезпечний вершник без голови на чолі ескадрону (М. Пасько); Особливо небезпечний вершник без голови в шапці Мономаха (Ф. Боднар).* Уважають, що першоджерелом вислову *Все тече, все змінюється* слугували слова давньогрецького філософа Геракліта з Ефеса, які збереглися в одному з діалогів філософа Платона [108]. Вершник без голови є доволі відомим й популярним персонажем як у пострадянському просторі, так і в усьому світі, оскільки з'явився ще в ірландській міфології під ім'ям Дуллаган. Пізніше в 1865 році Томас Майн Рід назвав свій роман «Вершник без голови», який екранізували навіть у СРСР. У ХХ – ХХІ століттях цей образ описано в оповіданні Вашингтона Ірвінга «Легенда сонного в'язку», знято фільм та фентезійний серіал «Сонна лощина» з цим героєм у головній ролі.

Іноді в аналізованому фактичному матеріалі натрапляємо й на прецедентні феномени, узяті з античної міфології. Ці одиниці варто зараховувати саме до універсально прецедентних феноменів, оскільки античну літературу вважають колискою всієї європейської літератури, а давньогрецькі міфи лежать в основі багатьох видів мистецтв. Зокрема, О. Гальчук стверджує, що античність доводі давно функціонує в художній свідомості як своєрідний текст, що звертається до духовно-ініціативного сприйняття, містить систему стійкої, стабільної, значущої інформації й ідей. Дослідниця обґрунтовує термін «антична прецедентність», під яким розуміє «динамічний конструкт, який реалізується в нескінченності варіантів, що пронизує різні дискурси, впливаючи на всю світову культуру», а також виявляє чіткі ознаки кроскультурної універсальї [18, с. 82–84]. Афористи активно послуговуються фразеологізмами міфологічного походження, апелюючи до сюжетів греко-римських міфів: *Коли вже нічого не росте, починають збирати врожай **яблука розбрату*** (В. Коняхін); *Із насіння **яблука незгоди** виростають плоди ворожнечі* (Ю. Рибников); *Коли всі конюхи з дипломами, **авгієві стайні** нікому прибирати* (Ю. Рибников); ***Ахіллесова п'ята** нерідко схована в голові* (Л. Кумор); *Ті, що лижуть п'яти, найкраще знають, де **ахіллесова*** (Ф. Боднар). Словосполучення *яблуко розбрату*, (*яблуко незгоди*) походить з давньогрецького міфу, за яким богиня чвар Еріда, аби помститися за те, що її не запросили на весілля Фетіди та Пелея, підкинула яблуко з написом «Найвродливішій» між богинями Герою, Афінною й Афродітою. Сварку розв'язав Паріс, який віддав яблуко Афродіті. Згодом це стало причиною Троянської війни [59, с. 50–51].

Подекуди засвідчені звернення до відомих історичних подій, які певною мірою торкнулися всього світу. Зазвичай автори застосовують їх задля порівняння, проведення паралелей тодішньої ситуації й сьогодення, як-от: *Без кумирів і кумів – не життя, а сучасна сім'я! Чи **горбачовська перебудова**...* (В. Голобородько); ***Голодомор** був тоді, а сьогодні просто*

нема грошей на продукти (О. Перлюк); *Ховали Радянський Союз під гаслом: «Пролетарі всіх країн, роз'єднуйтеся!»* (Ю. Рибников).

Отже, в афоризмах з універсально прецедентними феноменами засвідчено використання цитат з Біблії, антропологічних біблійних та топонімічних загальноновизнаних назв, античних фразеологізмів, які знає представник будь-якого соціуму незалежно від його етнічної чи культурної належності. Збільшується кількість прецедентних феноменів, породжених кіно- та телеіндустрією, розвитком соціальних мереж, які слугують налагодженню міжкультурної комунікації.

2.2.2 Афоризми з національно прецедентними феноменами – це висловлення, які містять у своєму складі феномени, «відомі будь-якому середньостатистичному представникові тієї чи тієї національно-лінгвокультурної спільноти і входять в національну когнітивну базу» [54, с. 174]. Ці одиниці зберігаються у свідомості носія певної культури, яка складається з образів та уявлень, що побутують у певному етносі.

Вербалізуючи національно прецедентні феномени, у комунікантів виникають національно зумовлені асоціації, пов'язані з інваріантними національно детермінованими мінімізованими уявленнями конкретних культурних феноменів. Саме такі інваріанти сприйняття національно прецедентних феноменів об'єднують представників однієї лінгвоспільноти й диференціюють від інших [61, с. 111]. Сучасні афористи послуговуються відповідними феноменами, що відображають особливості української нації, її характер, є виявленням національного культурного коду.

Найчисельнішу групу з аналізованого фактичного матеріалу становлять афоризми, які у своїй структурі мають фразеологічні сполучення власне українського походження: *Не скачи у «гречку», бо бджоли покусають* (І. Мельник); *Доброму намагаються сісти на шию, щоб не задирав носа* (В. Голобородько); *Отримавши гарбуза, проси рис – вийде чудова каша* (В. Голобородько); *Відзначилися: пасуть задніх попереду всіх*

(А. Крижанівський); *Коли нас обдеруть, як липку, вріжемо дуба* (Ф. Боднар); *Інколи велике цабе менше важить, ніж маленький цоб* (В. Вовк). Наприклад, вислів *дати гарбуза* здавна має символічний глибокий підтекст. Він означає відмовити тому, хто сватається або взагалі будь-кому відмовити, й походить з давнього весільного обряду сватання. Такі фразеологізми містять етнокультурний компонент, тобто звертаються до народних уявлень про той чи той феномен культури.

Чимало національно прецедентних феноменів, репрезентованих в аналізованих афоризмах, апелюють до усної народної творчості, зокрема до українських прислів'їв й приказок. О. Назаренко говорить, що саме паремії становлять центр національного шару прецедентності й навіть у трансформованому вигляді є «цілісними прецедентними текстами, здатними виражати національну лінгвоментальність» [68], як-от: *Сучасне сільське прислів'я: «Хоч і посієш – та чим пожнеш?»* (Л. Куліш-Зіньків); *Совість не гаманець, загубиш – ніхто не підніме* (В. Простопчук); *Кожна жаба хвалить своє болото, а людина тільки тоді, коли треба його продати* (В. Голобородько); *Розуму купити не можна. Можна непогано прожити і за чужою дурістю* (Л. Куліш-Зіньків); *Краще журавель у небі, ніж синиця в руках – природі вигідніше* (В. Голобородько).

Цікавим і дещо незвичним є використання в афористичному висловленні такого національно прецедентного феномена, як цитати з гімну: *Вкравши в Києві землю, не співай: «Як тебе не любити...»*, бо видаси себе (В. Голобородько). «Як тебе не любити, Києве мій» – офіційний гімн міста Києва з 2014 року, а тому слова пісні знають або хоч би чули майже всі українці, що дає змогу зарахувати його до прецедентних феноменів.

Заслуговує на увагу вживання у складі афоризмів висловів, що стосуються певних історичних подій, які мають вагоме значення для розвитку всієї нації чи країни, наприклад: *Чи Соловки, чи БАМи – Платим скрізь чубами* (В. Простопчук); *По кому подзвін, запитай в Майдану* (В. Простопчук); *Межигір'ям – межі очі!* (В. Простопчук). Перший зразок

відсилає нас до трагічних подій 1920 – 1930-х років, коли до Соловецького концентраційного табору та на будівництво Байкало-Амурської магістралі відправляли тисячі українців. Залучаючи до своїх висловів такі національно прецедентні феномени, митці актуалізують у пам'яті та свідомості адресата події суспільно-політичного, історичного значення.

У поодиноких ситуаціях афористи використовують імена відомих політичних діячів України задля висміювання їх діяльності чи негідних учинків як керівників держави: *Мій ультиматум народному депутату В. Черняку. Якщо він негайно не придбає «Мерседес» і дачу, поставлю намет і трактор перед Верховною Радою* (В. Голобородько); *З подачі Кравчука мій сніданок з'їв Кучма, обід – Ющенко, а вечерю – Янукович* (О. Перлюк).

Більшість дослідників погоджується з тим, що важливим джерелом національно прецедентних феноменів виступає художня література, яка найкраще репрезентує національний світогляд, закорінена в український фольклор та характеризується постійною відтворюваністю, цитацією в інших текстах або видах мистецтва. Найчастіше автори звертаються до прецедентних імен персонажів відомих творів української літератури задля аналізу й оцінки явищ реальної дійсності, наприклад: *Культурного і бідного Карася жінка не лає, а зневажає* (В. Голобородько); *«Хто не знає, який він, хай посвариться зі своїми сусідами», – сказала баба Палажка* (В. Простопчук); *Інститут пам'яті – порятунок для безрідних Іванів і Марусь* (В. Голобородько).

Отже, аналізований фактичний матеріал дає змогу констатувати: національно прецедентні феномени з літератури, фольклору, фразеологічного шару лексики вербально відображають не тільки предметний світ, а й ментальність, характер, звичаї, традиції певного народу. Продукування афоризмів зі зазначеними одиницями сприяє зберіганню та передаванню культурно значущої інформації далеко за межі національно-лінгвокультурного простору.

Висновки до другого розділу

Склад сучасних афористичних висловлень засвідчує досить активне використання прецедентних феноменів, що пов'язують із бажанням тих чи тих митців актуалізувати в нашій пам'яті певні фонові знання, продемонструвати наступність, неперервність розвитку, виокремити й увиразнити якесь значення або власну думку. Відповідно до структурно-семантичних особливостей афоризмів ми систематизували фактичний матеріал за такими класифікаціями:

- 1) за формою вербалізації;
- 2) за рівнем прецедентності.

За формою вербалізації прецедентні феномени поділяємо на прецедентні імена та прецедентні висловлення. Афоризми, що ґрунтуються на прецедентних іменах, відповідно до походження диференційовано на міфологічні, до яких зараховуємо й біблійні та літературні. Античні імена частіше стають компонентами афористичних висловлень завдяки більш давній і глибшій історії, а також вищому рівню впізнаваності.

Подекуди натрапляємо на використання імен відомих письменників, науковців, філософів, що слугує певним нагадуванням та актуалізацією їхнього внеску в культурний і науковий розвиток суспільства. Імена так званих політичних діячів використовуються задля висміювання, гострого засудження та задля попередження наслідків їхніх ганебних дій.

Афоризми, ґрунтовані на прецедентних висловленнях, характеризуються значною проникливістю структури, що дає змогу створювати нові зразки, удаючись до трансформації, видозміни традиційних усталених конструкцій.

У сучасному афористичному корпусі функціонують одиниці, у яких прецедентні феномени пов'язують чи то з модифікованими лексичними елементами, чи то з модифікованою структурою.

Рівень прецедентності визначає знання прецедентної одиниці індивідумом, соціумом чи всіма представниками людської спільноти. Відповідно науковці виділяють національно прецедентні, соціумно прецедентні та універсально прецедентні феномени. Як свідчить аналізований фактичний матеріал, афористи здебільшого послуговуються національно й універсально прецедентними феноменами. Це зумовлено тим, що афористичні висловлення засвідчують апеляцію як до світових надбань культури, так і до власне національних пам'яток літератури, історії, фольклору й мистецтва загалом.

Афоризми з універсально прецедентними феноменами апелюють до авторитетних джерел античності, греко-римської міфології, Біблії як священної книги всього людства задля надання результатам своєї мовотворчості більшої цінності, значущості й інтелектуалізації.

Національно прецедентні феномени у складі афоризмів дають змогу зберігати й транслювати національний досвід народу, його культурний код, і несуть інформацію про власне українські цінності, особливості культури, що формувалися впродовж віків на нашій етнічній території й зрозумілі будь-якому свідомому українцю.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АФОРИЗМІВ, ГРУНТОВАНИХ НА ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНАХ

Прецедентні феномени у складі сучасних афоризмів виконують різноманітні функції, які кожен дослідник визначає й витлумачує по-різному. Функційну специфіку прецедентних одиниць науковці окреслюють зазвичай із позицій того наукового підходу чи напрямку, у якому вони працюють. Тому можна говорити й про поліфункційність зазначених феноменів.

Із погляду теорії комунікації Л. Гриценко, Г. Слишкін, В. Телія та ін. виокремлюють такі основні функції прецедентних феноменів: 1) номінативну – позначають усе відтворюване й пізнаване людською свідомістю (предметів, якостей, властивостей, відношень, подій, емоцій і т. ін); 2) персуазивну – використовують задля переконання співрозмовника; 3) людичну (ігрову) – знімає напруженість, створюючи жартівливий тон та явище мовної гри; 4) парольну – виступає засобом розрізнення «свій/чужий», а також допомагає визначити належність людини до певної лінгвоспільноти [88, с. 92–114].

Д. Гудков, О. Лосєв, Е. Мелетинський акцентують на міфологічній функції, адже прецедентні феномени є показником національної специфіки, відіграють важливе місце у формуванні національного міфу, віддзеркалюючи та створюючи шкалу національних орієнтацій і моделей соціальної поведінки всередині лінгвокультурної спільноти [24, с. 47].

Р. Жаєва висуває гіпотезу, що прецедентні феномени «є засобом утворення, актуалізації нового смислу й посилення його експресивності в публіцистичному тексті, виконують емоційно-експресивну й оцінну функції і спрямовані на досягнення конкретного ефекту переконання або спонукання» [31]. С. Кушнерук, О. Нахімова, І. Сахарук вказують на здатність прецедентних одиниць впливати на реципієнта й виділяють прагматичну функцію [80, с. 200]. Афоризми з прецедентними висловленнями акумулюють й узагальнюють соціально важливу інформацію, впливають на адресата,

викликаючи певну реакцію, виражають емоційні стани мовця й суб'єктивне ставлення до фактів дійсності.

Деякі лінгвісти (Т. Кальченко, А. Степанюк) акцентують на оцінній функції прецедентних феноменів, оскільки, залучаючи ці феномени у свої афоризми, митці експліцитно чи імпліцитно дають негативну або позитивну оцінку певному явищу, подіям [41, с. 79].

А. Супрун, розглядаючи прецедентність у системі інтертекстуальності, наголошує, що прецедентні феномени виконують естетичну та кумулятивну функції. Дослідник говорить, що ці висловлення можуть використовуватися як покликання на авторитет або підтвердження правильності думки через вказівку на джерело. У термінології Г. Слишкіна йдеться про персуазивну функцію [93, с. 23]. М. Терських співвідносить персуазивну й функцію авторитетності, аргументуючи це тим, що прецедентні висловлення, особливо біблійні тексти, народні прислів'я та приказки, мають певну культурну значущість для носіїв мови [96, с. 20–23].

На думку Е. Анікіної, усі можливості використання прецедентних феноменів «можуть бути зведені до однієї основної функції – смислотвірної, тому що їхнє вживання завжди спричиняє утворення нових смислів на перетині кількох текстів через посередництво таких вторинних способів функціонування, як вираження авторського ставлення, переконання, ретроспекції й акумуляції необхідної інформації та комунікації, яка містить гру слів і парольне звернення до прецедентного феномена» [1].

Науковці погоджуються з тим, що зазначені одиниці здатні інтелектуалізувати текст, оригінально й своєрідно вводячи елементи минулого або сучасного в загальноісторичний й культурний контексти. Окрім того, прецедентні феномени у складі афоризмів реалізують свої функції через певні стилістичні засоби й фігури, які допомагають увиразнити прецедент та створити комічний ефект.

На наш погляд, найбільш актуалізованими в афористичному корпусі є оцінна, людична, персуазивна, евфемістична й естетична функції.

3.1. Оцінна функція

Як відомо, сучасні афористи доволі часто послуговуються прецедентними одиницями не тільки задля того, аби актуалізувати в пам'яті певні загальнокультурні події чи тексти, а й для того, аби продемонструвати своє ставлення до певного факту, дати свою оцінку дійсності. Прецедентні феномени є важливим засобом емоційної оцінки, адже не вимагають логічної закінченості, точного формулювання, але яскраво висловлюють суб'єктивне ставлення автора. У зв'язку з цим, Д. Гудков, зауважує: «Оцінка, виражена за допомогою прецедентних феноменів, які не претендують на об'єктивність, підкреслено емотивна й суб'єктивна» [24, с. 157].

Аксіологічна функція виступає визначальною в афоризмах, пов'язаних з політикою, державною владою або з характеристикою політичних діячів, як-от: *І як це стільки партій поміщаються на одних і тих самих граблях?* (Ф. Боднар); *Важко дожити до понеділка, коли у влади сім п'ятниць на тиждні* (В. Шамша); *Не ждїть від козла молока, навіть коли ви за нього проголосували* (В. Шамша) і т. ін. У наведених зразках за допомогою прецедентних феноменів, а саме усталених конструкцій *танцювати на тих самих граблях, сім п'ятниць на тиждень, як від козла молока*, автори дають власну оцінку можновладцям, яка позначена виразним іронічним звучанням. Подекуди для посилення емоційності мовці використовують такий стилістичний прийом, як градація, що підсилює смислове значення вислову. Наприклад: *А у нас скрізь професіонали: країна роздерибанена професійно, локина на вуха населення вішається професійно, кілери працюють професійно* (О. Перлюк); *І президент, і депутати, і вся влада на боці народу. А хто ж тоді на його спині?* (В. Ігнатенко); *Все – в ім'я народу: інфляція, радіація, криміналізація* (Ю. Рибников).

Значний пласт афоризмів з прецедентними феноменами спрямований на формування в реципієнта певного ставлення до осіб, яким належать засоби виробництва, великі грошові ресурси, часто здобуті нечесним шляхом.

Наприклад: *Глибші від Маріанської западини лише кишені олігархів* (О. Перлюк); *Влада належить народові, просто командують олігархи* (О. Перлюк); *Ліс рубаять – олігархи летять на Канари* (В. Коняхін). У першому прикладі афорист гіперболізує статки олігархів для підкреслення своєї негативної думки.

Прецедентні феномени використані як аксіологічні маркери й у наступних зразках: *Коли наша гривня почне **набивати собі ціну?*** (М. Пасько); *Добре, що **економіка економна**, та погано, що ковбаса без м'яса* (Р. Доценко); ***Знесла курочка яєчко**: поки потрапило в магазин, стало золотим* (Ю. Рибников). Для характеристики економічної ситуації в Україні в останньому прикладі наявні рядки з відомої народної казки «Курочка ряба», які автор з гумором обіграє.

Із-поміж аналізованого фактичного матеріалу вирізняється продуктивне вживання прецедентних висловлень в афоризмах, покликаних звернути увагу на екологічні проблеми й нищення природи людиною. Наприклад: *Ми стали ближче до природи: навіть **робота в ліс утекла*** (Ф. Боднар); *Ми і **гори зрушимо**, як тільки покінчимо з лісами* (Ф. Боднар); ***Краще журавель у небі, ніж синиця в руках** – природі вигідніше* (В. Голобородько).

У сучасному афористичному корпусі фіксуємо велику кількість висловів, які торкаються гендерного питання й характеризують соціальні ролі жінки та чоловіка, наприклад: *Жінка **тримає тебе під каблучком** не для того, щоб ти їй **п'яти лизав*** (Ф. Боднар); *Хіба жінка з такими ногами скаже, що **правди в ногах немає?*** (Ф. Боднар); *Хто не жінка, той не п'є шампанського* (О. Перлюк); *Це нічого, що жінка завжди **права**, адже кожен має **право на помилку*** (О. Перлюк); *Якщо жінка **стала в позу** – **готуй позицію*** (Ф. Боднар) і т. ін. У останніх двох зразках засвідчено частковий повтор одного компонента словосполучення *бути **правим** – мати **право** та **поза** – **позиція***. Чимало афористів продукують свої висловлення про чоловіків, використовуючи синтаксичний паралелізм, що подекуди

ускладнюється повтором одних і тих же слів: *Якщо чоловік не бачить далі свого носа, значить роги затулили огляд* (В. Ігнатенко); *Якщо чоловік не знає, куди себе **вкласти**, мабуть, він таки **приклався*** (В. Ігнатенко); *Якщо чоловік ні риба ні м'ясо, чи означає це, що вдома його не гризуть?* (В. Ігнатенко); *Якщо чоловік після **роботи** відводить душу, значить, **робота** не до душі* (В. Ігнатенко); *Якщо чоловік у домі – для меблів, то йому сідають на голову* (В. Ігнатенко) і т. ін. Заслужують на увагу й приклади, які з гумором окреслюють стосунки між чоловіком і жінкою, як-от: *Скільки людину не годуй, а чоловік хоче закушувати, жінка – гризти* (Ф. Боднар); *У кожному чоловікові сидить Штірліц. У кожній жінці криється Мюллер* (В. Ігнатенко); *Справжній чоловік буде мовчати навіть тоді, коли жінка не дає йому й слова вставити* (О. Перлюк); *Якщо чоловік не носить жінки на руках, значить, він цього ще не заслужив* (О. Перлюк); *Поки чоловік один раз відміряє, жінка йому сім разів відріже* (Ф. Боднар). Особливістю першого прикладу є те, що автор вправно добирає синонімічний ряд *годувати – закушувати – гризти*, аби схарактеризувати недоліки деяких чоловіків і жінок.

Отже, проілюстровані зразки засвідчують важливу роль прецедентних феноменів у вираженні суб'єктивної оцінки дійсності, ставлення афориста до певних подій. Афоризми з прецедентними одиницями, ґрунтуючись на різних типах стилістичних фігур, допомагають схарактеризувати певний образ чи ситуацію як негативні або позитивні з погляду автора висловлення.

3.2. Людична функція

Більшість науковців (Р. Назарова, І. Сніховська, О. Шаханська) вважає, що однією з найважливіших функцій прецедентних феноменів є людична. Із грецької корінь *lud-* означає «гра», тому дуже часто цю функцію називають ще ігровою [69, с. 30]. Дослідники пояснюють її актуальність тим, що носії мови під час спілкування бажають пограти словами, продемонструвати свою дотепність та креативність, зробити своє мовлення виразнішим.

Афористи, продукуючи висловлення, прагнуть не стільки поділитися своїми думками, скільки подати їх у цікавій формі. Тож збагачення афористичних висловів прецедентними феноменами є поширеним видом мовної гри. «Цитати з художніх творів, популярних пісень, загальновідомі вислови тощо використовуються як засіб експресії, переводячи мову адресанта в жартівливу тональність. Зазвичай цитати в такому разі вживаються в розширеному переносному значенні, створюючи двоплановість повідомлення» [36, с. 161]. Задля пожвавлення комунікації мовці нерідко вдаються до мовної гри, при цьому прецедентні феномени виступають як ефективні мовні засоби, що дають змогу досягти необхідного результату.

Аналізований фактичний матеріал демонструє активне продукування афоризмів, ґрунтованих на мовній грі, що покликані привселюдно висміяти деякі негативні явища сучасної дійсності. Зазвичай такі одиниці містять риторичне питання, яке не потребує відповіді, проте надає експресивності й емоційності, наприклад: *Невже ми йдемо до Європи заради того, аби нам показали, де раки зимують?* (Ф. Боднар); *Скільки треба тупцювати на місці, аби крізь землю провалитись?* (Ф. Боднар); *І як народ ще може голову піднімати з такою кількістю локишини на вухах?!* (Ф. Боднар); *А тим, хто купається в славі, шию намилують?* (Ф. Боднар); *А чому і не зняти з себе останню сорочку, коли ти в котиковій шубі?!* (Ф. Боднар); *А яким стилем найкраще плавати в розкоші?* (В. Момотюк) і т. ін.

Мовна гра спрямована звернути увагу на форму висловлень, допомагає розкрити оригінальність автора, особливо в таких невеликих жанрах як афоризм. Наприклад: *Для визнання таланту потрібен талант визнання* (В. Голобородько); *Кадри вирішують усе, а все вирішується за кадром* (Ф. Боднар); *Борг кожної людини – не влізати в борги* (Ю. Рибников); *Африка, вона і в Європі – Африка* (О. Перлюк); *Є і хліб, і видовище – ціни на хліб* (О. Перлюк); *У нас усе робиться або заднім числом, або заднім місцем, через те й пасемо задніх* (В. Ігнатенко). Проілюстровані зразки засвідчують вживання повтору, частіше кільцевого, що його називають обрамленням.

У перших двох прикладах вжито ще один тип стилістичних фігур – хіазм, тобто фігура зворотного синтаксичного паралелізму, у якому другій половині фрази властивий зворотний порядок слів [57, с. 211].

Окремий пласт афористичних висловлень являє собою зразки, побудовані на основі зіставлення контрастних понять чи образів. У науковій літературі відповідне явище називають антитезою. Дослідники стверджують, що у творах малих форм ця стилістична фігура, «як спосіб архітектоники, твориться на відкритій опозиційності лексем, часто завдяки антонімам» [57, с. 212–213]. Зважаючи на семантичні властивості та синтагматичні відношення антонімів у досліджуваних афоризмах, можна виокремити такі види протилежностей:

1) контрарна, якій властива градуальна або ступінчаста опозиція, тобто антоніми виражаються крайніми симетричними членами упорядкованої певної кількості, між якими наявний середній, проміжний компонент [48, с. 179], наприклад: *Від ціни на **гарячу** воду до тьми не може привести навіть **холодний** душ* (Ю. Береза) (пор.: *гарячий – теплий – холодний*);

2) комплементарна демонструє відношення між поняттями, які є граничними протилежностями і не мають проміжного члена, наприклад: ***Ситий** голодному не товариш, а пан* (Ю. Рибников); *Цей **друг** мені не по кишені, а той **ворог** мені не по зубах* (Ф. Боднар); ***Багаті** плачуть. **Бідні** теж, бо їм так жалко багатих, які плачуть* (А. Коцюбинський); *Коли **добро** з кулаками, у **зла** опускаються руки* (В. Голобородько); *Коли **добро** перемагає, **зло** йде в опозицію. Замітати сліди* (В. Голобородько); ***Старий** баран **нових** воріт не визнає* (Ю. Рибников); ***Розуму** купити не можна. Можна непогано прожити і за чужою **дурістю*** (Л. Куліш-Зіньків);

3) векторна вказує на протиставлення різноспрямованих дій, рухів, ознак, наприклад: *Добре мати **нагорі** руку, яка може **внизу** всім утерти носа* (Ф. Боднар); ***Встати!** Суд **іде!** Хтось повинен **сісти*** (Л. Куліш-Зіньків); ***Що менше** в країні власних коней, то **більше** – троянських* (В. Шамша);

Як низько впав, зате як високо піднявся! (О. Перлюк); *Девіз крадія: «Не залишай на завтра те, що можна поцупити сьогодні»* (Ю. Рибников);

4) конверсивна протилежність дає змогу описати одну і ту саму ситуацію, явище з різних супротивних позицій, наприклад: *Друга не можна купити. Затем можна продати* (А. Крижанівський); *Там добре, де нас нема, бо там, де ми з'являємось, всім стає недобре* (Ф. Боднар); *Скажіть мені – що маєте ви, і я скажу – що мають вони* (О. Перлюк).

Використання мовної гри завжди зацікавлює читача: автор тексту створює загадку, яку адресат намагається розгадати, декодувати за допомогою власного багажу знань, як-от: *Прийшла. Побачила. Злякала* (В. Простопчук); *Нема поганих лікарів. Є нікудишні хворі* (А. Крижанівський); *За двома автобусами поженешся – йтимеш пішки* (Ю. Рибников); *Зупинила коня і мене у палаючу хату внесла* (В. Простопчук); *Народжений повзати шукає в науці лазівки* (Ю. Рибников). Важливу роль у таких афоризмах відіграє синтаксична організація, оскільки «особлива структура висловлення асоціюється в мовній свідомості суб'єктів із прецедентним формулюванням» [19, с. 120] (пор. відомий вислів Юлія Цезаря *Veni, vidi, vici* (лат. *Прийшов, побачив, переміг*) або слова В. Кацалапа *Нет здоровых людей – есть недообследованные!*).

Подекуди афористи вдаються до гри зі значеннями, зіштовхуючи в одному контексті пряме й переносне або фразеологічне, наприклад: *Скільки дров треба наламати, аби розпалити ворожнечу?* (Ф. Боднар); *Стріляючи очима, жінки не шкодують патронів, особливо холостих* (Ф. Боднар); *І без модельєра можна пошитися в дурні* (Ю. Береза); *І з підмоченою репутацією можна жити, якщо є памперси* (М. Сльозко); *І на чисто поголеному обличчі бюрократа добре видно, що воно в пушку* (Р. Крикун); *Як насолити тому, хто не в своїй тарілці?* (Ф. Боднар). Проілюстровані зразки засвідчують перехрещення прямого з переносним значенням задля створення комічного ефекту: пор. *наламати дров, аби розпалити вогнище й наламати дров* – «припуститися багатьох серйозних помилок, дурниць»; *стріляти патронами*

– «робити постріли» і *стріляти очима* – «дивитися на когось кокетливо, залицяючись»; *пошити одяг* і *пошитися у дурні* – «потрапити у смішне становище»; *поголене обличчя* і *обличчя (рильце) в пушку* – «хто-небудь причетний до чогось ганебного, осудливого».

Окрім того, більшість лінгвістів схиляється до думки, що експериментування афористів з мовним матеріалом передбачає обов'язкову орієнтацію на невимушеність, неофіційність, тобто мовна гра виступає маркером розмовності, оскільки зазначені ознаки характеризують саме розмовний стиль: *Боксери набивають собі ціну, набиваючи один одному пики* (В. Ігнатенко); *Для більшості з нас відпочинок на Багамах це «забагамки»* (В. Ігнатенко); *Поправка: Замість надрукованого «йде на лад» слід читати «дихає на ладан»* (М. Левицький); *Спершу купив жінці каблучку, а вже потім вона почала викаблучуватись* (В. Ігнатенко); *Щоб зробити з мухи слона, достатньо бути «під мухою»* (В. Ігнатенко). Цікавою для реципієнта є звукова гра зі словами *Багами – забagamки*, яка досягається завдяки заміні носових звуків [н]–[м].

Отже, прецедентні феномени в сучасних афористичних висловленнях мають неабиякий ігровий потенціал, захоплюють і викликають особливий інтерес у читача шляхом нестандартного перетворення форми слова, тлумачення значення або поєднання певних одиниць.

3.3. Персуазивна функція

У сучасній лінгвістиці персуазивність трактують як вплив автора усного або письмового повідомлення на адресата задля переконання або заклику до певних дій [103, с. 25]. Однак дискусійним залишається співвідношення цього терміна з переконанням й аргументацією. Більшість дослідників (Г. Габець, І. Смирнова, І. Хутиз, В. Чернявська) стверджує, що найширшим поняттям є саме «персуазивність», оскільки передбачає, окрім системи аргументів, ще й риторичні прийоми, засоби образності й емоційно-

оцінні елементи впливу. «Механізми персуазивності мають інтегрований комплексний характер, які функціонують тільки в єдності раціонального й афективно-почуттєвого» [103, с. 26].

А. Голоднов послуговується поняттям «персуазивна комунікація» й вважає, що це «особливий тип ментально-мовленнєвої взаємодії комунікантів, за якого адресант реалізує спробу переважно вербального впливу на свідомість адресата» [20]. Персуазивний комунікативний акт обов'язково повинен містити такий елемент, як навмисність, тобто мовець свідомо використовує висловлення, спрямовані на те, щоб вплинути на думку реципієнта й викликати в нього певну реакцію.

Прецедентні феномени належать до тих лінгвістичних явищ, що мають надзвичайно сильний потенціал впливу, наділені певним культурним авторитетом. Цим зумовлюється можливість уживання прецедентного висловлення задля переконання комунікативного партнера у своїй позиції, тобто звернення до текстового концепту в персуазивній функції. Використання цих висловлень, імен, ситуацій як символів у складі афоризмів дає змогу привернути увагу реципієнта, викликати певні асоціації, на які розраховує мовець. До того ж здатність прецедентів бути аргументом на користь думки адресанта, покликанням на авторитет є свідченням того, що ці одиниці належать до основних складових когнітивної бази.

Найяскравіше персуазивну функцію прецедентних феноменів можна продемонструвати в афоризмах з біблійними актуалізаторами, оскільки текст Біблії володіє великим авторитетом для соціуму й усього людства: *Єдиний ворог, якого ти повинен возлюбити, – це ти сам* (А. Коваль); *Не створи собі куми...* (А. Крижанівський). Засобами переконання можуть виступати як внутрішньотекстові, так і позатекстові аспекти прецедентного. У першому разі адресант звертається до змісту висловлення, обираючи з безлічі закладених у ньому смислів ті, які можуть бути проінтерпретовані як співзвучні до тих, що оприлюднює мовець. Апеляція до концепту прецедентного тексту в персуазивній функції відбувається через проведення

паралелі між подіями, описаними в тексті, й актуальною для комунікантів ситуацією: *В кожному чоловікові живе бунт Адама з цілими ребрами* (Б. Чепурко); *Бог створив Адама, а жінка зробила з нього чоловіка* (Ж. Голоногова); *Ніколи не пробачу Ноеві, що він прийняв на борт пару комарів* (С. Скоробагатько). Аргументуючи свою думку за допомогою позатекстових аспектів, прецедентний вислів сприймається не як авторське слово, що має певний набір смислів, а як артефакт культури, створений за певних обставинах: *Не вбий, не кради... – виходить, ніде не працювати?* (В. Голобородько); *Не вбий, не укради ти... – І не візьми кредиту* (В. Простопчук).

Чимало афоризмів містять у своєму складі цитати відомих людей, аби підкріпити правильність своїх поглядів, переконати в чомусь, наприклад: *Вийшли ми всі з народу, та не всі з ним залишилися* (Ю. Рибников); *Вчиться у класиків – писати гусячими перами* (Ю. Рибников); *При Союзі партія людей вела, а нинішні партії людей розводять* (В. Ігнатенко); *Вчитися ніколи не пізно, але як пізно людина починає це розуміти!* (О. Перлюк); *Цілком погоджуюся з марксистською тезою, що свобода є усвідомлена необхідність. Справді: кожен вільний не давати хабарі, але часом давати їх необхідно!* (С. Скоробагатько); *Цілком логічний висновок: якщо порятунок потопельників – справа рук самих потопельників, то боротьба з корупцією – справа рук самих корупціонерів* (С. Скоробагатько). Здебільшого такі висловлення створюють ефект обманутого очікування, оскільки їх друга частина повністю або частково суперечить першій. У результаті традиційні звороти набувають нового значення, актуального для нової сучасної ситуації.

Подекуди митці зазначають й імена визначних осіб, слова яких вони цитують: *«Є брехня, є велика брехня і є статистика», – сказав Марк Твен. Розумний був чоловік, а у політтехнології нічого не тямив* (С. Скоробагатько); *Великий поет і мудрець Омар Хаям написав: «Я знаю лише те, що нічого не знаю». А от я точно знаю, що не знаю ще більше, аніж не знав Хаям!* (С. Скоробагатько); *Чарльз Дарвін учив, що всі люди походять*

від мавпи. Якщо справді так, то з одними це сталося раніше, а з іншими – пізніше (С. Скоробагатько); «Тільки наша демократія здатна відкрити Феміди очі!» Ульянов (В. Голобородько) і т. ін.

Одним із найактивніших прийомів покликання на авторитет є введення в текст афоризму слів *кажуть*, *кажемо*, аби акцентувати на тому, що висловлені думки є правильними й переконливими, отже з цим погоджуються й інші члени соціуму: *Кажуть, гроші не пахнуть. Звісно – коли їх нема* (Р. Доценко); *Кажуть, один розум – добре... То чому ж два наших розуми – не краще, а три – взагалі шарварок?!* (Г. Яблонський); *Кажуть, що ложка дьогтю псує бочку меду, а ви дьоготь розливаєте відрами* (П. Лисогора); *Кажуть, гроші треба витратити з розумом, та де ж його стільки набратися, щоб ті гроші ще й були* (С. Абрамюк); *Кажемо: хліб – усьому голова, але котлети – для себе – робимо з м'яса...* (В. Голобородько) і т. ін.

Деякі дослідники розглядають персуазивну функцію у зв'язку з прагматичним аспектом. Уперше прагматичний аспект і прагматичну функцію виокремила О. Нахімова, зазначаючи, що «прецедентні феномени формують певну систему цінностей і антицінностей, яка так чи так регулює поведінку представників національно-лінгвокультурної спільноти» [73].

Прагматика (з грец. прагма – справа, дія) – це галузь дослідження з семіотики й мовознавства, яка вивчає функціонування мовних знаків у мові, у реальному комунікативному процесі. Це вчення про взаємовідношення знаків до їх інтерпретаторів, тобто до тих, хто користується знаковими системами [63, с. 133].

Прагматичний аспект є доволі актуальним у вивченні прецедентних феноменів в афористичному корпусі. Автори цих висловлень прагнуть у короткій цікавій формі донести свої думки, вплинути та зацікавити свого читача. Подекуди натрапляємо на використання прецедентного імені офіційного державного документа «Червона книга» з досить іронічним звучанням. Такі зразки покликані привернути увагу, змусити замислитися й

змінити своє ставлення до природи: У «Червону книгу» може потрапити і людина (Ю. Рибников); Червона книга настільки містка, що може вмістити все людство (В. Голобородько); «Червона книга» – це книга скарг природи (Л. Сухоруков); Наша епоха – найкультурніша: всі дивляться телевизор і читають Червону книгу (В. Голобородько); Зеленого змія – у Червону книгу! (Б. Ревчун). В останньому прикладі автор вдало використовує перифраз – стилістичний прийом, коли власне ім'я, предмет чи явище називають не прямо, а через їхні характерні риси та ознаки (пор. «зелений змія» замість «алкоголь»).

Значний пласт фактичного матеріалу засвідчує прагнення сучасних афористів донести до свідомості суспільства важливість таких загальнолюдських цінностей, як правда, істина, чесність: *Краще раз сказати правду, ніж постійно на неї натякати* (В. Голобородько); *І в ногах правда є, коли стоїш за правду* (В. Шамша); *Звідки кротові знати, що правда очі коле* (Л. Забара); *Тим, кому правда очі коле, окуліст не допоможе* (В. Чемерис); *У ногах правди нема – правда «на лані»* (Ф. Боднар); *В ногах правда, поки не став на коліна* (В. Коняхін); *Нарешті він глянув правді в очі, й та не витримала його брехливого погляду* (А. Крижанівський). Цікавим є вислів *Погано, коли правда спить. Ще гірше, коли з ким попало* (М. Левицький), оскільки апелює до знань нашої національної літератури, а саме до рядків з поеми Т. Шевченка «Кавказ»: «А правда наша п'яна спить».

Варто зазначити, що деякі афористичні висловлення актуалізують моральні засади особистості, у жартівливій формі подаючи моральні обов'язки кожної людини: *Совість не гаманець, загубиш – ніхто не підніме* (В. Простопчук); *Душа болить, сором пече, совість мучить, докори сумління не дають спокою, але людина все стерпить* (В. Чемерис); *Совість прокинулася – і побачила юрбу безсовісних* (Ю. Рибников); *Чи може заговорити совість, якщо вона німа від народження?* (Ю. Рибников); *Совість і жадібність ніколи не прокидаються разом* (Ф. Боднар); *Прокинулася совість. Егоїзм у паніці!* (Р. Крикун). Окрім того, митці

намагаються вплинути й на негативні риси вдачі, негативну поведінку людей, висміюючи їх, наприклад: *З правил гарного тону: не грійте руки у чужих кишнях* (Ю. Рибников); *Народжений красти орати не буде* (В. Шамша); *Народжений красти – просити не буде* (Л. Куліш-Зіньків); *Девіз крадія: «Не залишай на завтра те, що можна поцупити сьогодні»* (Ю. Рибников).

Подекуди в сучасних афоризмах утверджується сила та необхідність знання, проголошується важливість навчання як компонента самореалізації й самовдосконалення: *Вчитися ніколи не пізно, але як пізно людина починає це розуміти!* (О. Перлюк); *Повторення – мати вчення, та батько плагіату* (Ю. Рибников); *Гарному вчитися ніколи не пізно, а поганому — вік не дозволить* (Ю. Рибников); *Треба вчитися на своїх помилках. Скільки можна зневажати рідне?* (В. Голобородько). Однак сьогоденне суспільство все більше демонструє знецінення знань, розуму, а верховенство грошей, матеріальних ресурсів, статусу, що відображається в іронічних висловах митців: *Тепер не знання – сила, а звання* (С. Коломієць); *Будеш багато знати – забудеш, як тебе звати* (О. Перлюк); *Вчитися, вчитися і ще раз вчитися! Тому що роботи все одно не знайдете* (В. Вербецький); *Знання – сила, невігластво – три сили!* (В. Голобородько). Здебільшого такі приклади ґрунтуються на стилістичній паронимазії. Паронимазія, або паронімічна атракція, – це стилістична фігура, у якій поряд розміщуються різні за походженням і значенням, але подібні за звучанням слова для їх зіставлення [90, с. 26]. Г. Сюта відповідно до диференційованості фонетичного складу зближуваних слів виокремлює три типи атрактантів: вокалічні, консонантні та метатетичні. Фактичний матеріал засвідчує активне використання другого різновиду паронімічної атракції, що «передбачає співвіднесення близькозвучних слів за рахунок приголосних (вокалізм при цьому може бути однаковим або варіювати в широких межах)» [94, с. 68–69]: пор. *знання – звання, знати – звати*. Така фонетична гра сприяє яскравішому вираженню думки, побудові незвичних висловів з імпліцитним значенням для вибагливого читача.

Отже, прецедентні феномени у складі афоризмів, виступаючи певним авторитетним текстом й викликаючи до себе повагу, є потужним засобом впливу на адресата. Вони допомагають переформатувати картину світу реципієнта, переконати, схилити до іншої думки.

3.4. Евфемістична функція

Словник іншомовних слів трактує евфемізм як «заміну слів з грубим або непристойним змістом чи забарвленням на слова й вирази, які виражають цей зміст у пом'якшеній формі або завуальовано» [85, с. 276]. Явище евфемії в лінгвістиці традиційно пов'язують з явищем «словесного табу». На думку В. Москвіна, завдяки евфемізмам можлива і «ситуативно прийнятна вербалізація будь-яких тем, будь-яких смислів і будь-яких понять» [67, с. 23].

У сучасних афористичних висловленнях прецедентні феномени можуть виконувати евфемістичну функцію задля досягнення певного комунікативного ефекту. Такий прийом допомагає тому, хто говорить переконати адресата, нав'язати йому ту чи ту позицію, приховати небажані факти або представити їх в кращому світлі, прикрасити.

Доволі часто афористи торкаються актуальних проблем політики, економіки, історії, таких тем, які неможливо охарактеризувати чи оцінити, використовуючи лише прямі номінації, без натяків, недомовленостей, наприклад: *Мінздорів'я попереджає керівництво країни: риба гниє з голови* (В. Голобородько); *Правоохоронці, візьмімо за зябра рибу, яка гниє з голови!* (Б. Ревчун); *Риба псується з голови, суспільство – з безголів'я його еліти* (О. Перлюк); *Риба ніколи не псуватиметься з голови, якщо її завчасно взяти за зябра* (В. Шамша); *Голова рибі дається не для того, щоб вона з неї починала гнити* (В. Голобородько). Так, репрезентуючи думки щодо політичних осіб, можновладців, митці послуговуються загальновідомих народним прислів'ям *риба гниє з голови*, щоб підкреслити, що атмосфера в колективі, суспільстві, країні залежить від особистості й поведінки

керівника. Прецедентні феномени, з одного боку, публічно висміюють владні структури, а з іншого, саме завдяки евфемізації роблять ці висловлення менш конкретними: *Брешуть, як кремлівська згряя* (С. Скоробагатько); *У політиків багато спільного з собаками: одні гавкають, інші підгавкують, ще інші позичають очі в Сірка* (С. Коломієць); *Екс-президент: краще бути козлом відпущення, ніж перебувати в ув'язненні* (В. Голобородько); *Дехто й на гілках влади поводитьься так, ніби ніколи не злазив з дерева* (М. Левицький). Перший проілюстрований зразок вирізняється застосуванням перифрази *кремлівська згряя* замість імен усім відомих російських державних діячів.

Подекуди прецедентні феномени в евфемістичній функції допомагають натякнути на певні негативні сторінки історії, трагічні події, які замовчують або до певного часу були засекречені: *Чи Соловки, чи БАМи – Платим скрізь чубами* (В. Простопчук); *Язык до Києва доведе. Або до Магадана* (А. Крижанівський); *Язык до Києва довів уже Москву* (В. Простопчук); *По кому подзвін, запитай в Майдану* (В. Простопчук); *Межигір'ям – межі очі!* (В. Простопчук); *Не випадково Хатинь і Катинь так добре римуються з катом* (Р. Доценко). Дослідники зазначають, що такий прийом «несе в собі вираження певних оцінок або поглядів задля закріплення її у свідомості адресата комунікації» [107, с. 260].

Значний пласт фактичного матеріалу становлять афоризми з прецедентними феноменами, які характеризують сімейні стосунки, Зокрема, звертаючись до теми подружньої зради, митці послуговуються таким стилістичним прийомом, як перифраза. Зазвичай автори уникають вживання слова «зрада», «коханка», використовуючи замість них фразеологізм «наставити роги», наприклад: *Життя занадто коротке, аби встигли вирости солідні роги* (Ф. Боднар); *Злі дружини ставлять чоловікам шишки, а добрі – роги* (К. Меліхан); *Будь-який янгол стане чортом, якщо йому наставлять роги* (Ю. Рибников); *Хотів роздивитися, хто у шафі, – роги заважають* (Ф. Боднар); *Одарки порозумнішали – вже роги наставляють...* (В. Голобородько); *Якщо дружина наставила вам роги, це*

ще не означає, що потрібно відкидати копита (М. Кашук); *Якщо чоловік не бачить далі свого носа, значить, роги затулили огляд* (В. Ігнатенко); *Якщо дружина знає про зраду чоловіка й мовчить, отже, він іще не відчув, що в нього вирости роги* (В. Куровський); *Роги найкраще виростають на лисині* (Д. Попович). Такі перифрази в неагресивній формі викликають комічний ефект, «зміщують емоційну домінанту і пропонують нове тлумачення певного явища, несуть у собі його нову морально-етичну оцінку» [107, с. 257]. Афористи іронізують не лише над зрадченим чоловіком, а й із самих зрадників, засуджуючи таку поведінку: *Жив повноцінним подвійним життям* (М. Левицький); *Від кохання вирости крила... і понесли у гречку* (Ф. Боднар); *Не скачи у «гречку», бо бджоли покусують* (І. Мельник); *Досяг високих спортивних результатів по стрибках у гречку* (Ю. Рибников).

Доволі часто натрапляємо на прецедентні феномени, що в пом'якшеній образній формі характеризують недалеких, нерозумних людей: *Вітер у голові перешкоджав дійти до мети* (М. Костів); *Коли в голові – вітер, у склянці – буря* (Ф. Боднар); *Вітер у голові ніколи не буває попутний* (М. Пасько); *Чим більше вітру в голові, тим краще меле язик* (Ф. Боднар); *Найлегше вкладається в голові полова* (пор. *голова половою набита*) (Л. Забара); *Трапляються й монархісти... без царя в голові* (О. Сухомлин); *Без «царя» в голові, а все туди ж – на царський трон!* (А. Семенов); *Якщо у вашій голові просторо, це не означає, що у вас не всі дома* (М. Кашук).

Окрему групу складають афоризми, у яких прецедентні феномени замінюють слова «смерть», «померти», як-от: *Часом тобі простягають руку, щоб ти швидше простяг ноги* (Р. Доценко); *Довга шухляда зручна, коли треба простягати ноги* (В. Коняхін); *Якби не світло в кінці тунелю, ми б і не здогадались, що «там видно буде»!* (Ф. Боднар); *Віддав Богові душу, а чортиці – серце і гаманець* (Ф. Боднар); *Цей світ такий чудовий, що дехто навіть не бажає йти у кращий* (О. Перлюк); *Коли нас обдеруть, як липку, вріжемо дуба* (Ф. Боднар). Оригінальне використання слів одного

тематичного ряду (*дуб і липа*) у складі двох різних фразеологізмів засвідчує останній проілюстрований приклад.

Варто виокремили прецедентні феномени, які в перифрастичній формі натякають на пагубні звички людей, зокрема куріння та алкоголізм: *І в кого тільки не доводиться «стріляти», аби вбити в собі нікотинового звіра!* (Ф. Боднар); *Хоч змії і зелений, але дістає по-чорному* (О. Домницький). У такому жартівливому тоні, впливаючи на свідомість реципієнта, митці виступають проти шкідливих звичок.

Отже, залучення прецедентних феноменів у склад афоризмів дає змогу пом'якшити висловлення, зробити його менш різким, менш конкретним і в підсумку висловити необхідну інформацію в неагресивній формі для збереження своєї репутації або задля привернення уваги читача.

3.5. Естетична функція

Естетична функція прецедентних феноменів пов'язана з тим, що зазначені одиниці в сучасних афоризмах сприймаються як спосіб естетичної оцінки світу. Для адресата вони є естетично значущими, привертають до себе увагу незвичайною формою вираження [73, с. 143].

Науковці зауважують, що «найбільш яскравими квантами інформації, окрім усіх інших стилістичних фігур, є прецедентні феномени, збагачені не тільки естетичним компонентом, але й національно-етнокультурним компонентом передачі етнічних значень та знань» [2, с. 14]. Можна погодитись з О. Залевською, що читач не стільки звертає увагу на внутрішній план тексту, скільки на поверхові структури, тобто на яскраве мовне вираження певного глибинного змісту [33, с. 140]. Саме естетична функція забезпечує відповідне оформлення думки, що нерозривно пов'язане із виникненням зацікавлення до самого повідомлення.

На думку О. Нахімової, прецедентні імена нерідко розглядаються як один із різновидів метафори, тобто їх сприйняття багато в чому аналогічне

сприйняттю метафори – одного з головних засобів естетичного впливу, наприклад: *Вершник без голови рогів не боїться, він боїться копит* (Ф. Боднар); *І на Пегасах галопують вершники без голови* (А. Крижанівський); *Особливо небезпечний вершник без голови в шапці Мономаха* (Ф. Боднар); *Особливо небезпечний вершник без голови на чолі ескадрону* (М. Пасько). Тут значення прецедентного імені *Вершник без голови* розширюється й метафорично означає нерозумну людину, без голови на плечах. Подекуди митці використовують прецедентні імена задля характеристики сучасних подій, розкриваючи сутність одних речей через паралелі із загальновідомими персонажами: *Донкіхоти залишилися в минулому: настав час Остапів Бендерів* (Ю. Рибников); *Сучасний Юлій Цезар: одночасно думає одне, говорить друге, робить третє* (Б. Ревчун); *У нас характер бунтівницький, Та не завжди у нім – Хмельницький* (В. Простопчук); *У кожному чоловікові живе Карась, у кожній жінці – дві Одарки* (В. Голобородько).

Метафоричне перенесення засвідчене й в афоризмах, ґрунтованих на прецедентних іменах, що стосуються теми влади: *Парламентська республіка – Змій-Горинич, який має сотні недоторканих голів* (В. Голобородько); *Не такий страшний дракон, як драконівська демократія* (В. Шамша); *Багатопартійність – це стоголовий дракон* (А. Закревський); *І жили в тій країні тридцять три богатирі, і кожен з них мав свою партію* (В. Титечко).

Варто акцентувати на тому, що реалізацію естетичної функції прецедентних висловлень забезпечує також контраст між очікуваним і реальним, прецедентною та реальною ситуаціями, наприклад: *Чим менше жінку любимо, тим дешевша шуба* (В. Простопчук); *Чим менше любите ви жінку, тим більше любите себе* (Ю. Рибников); *Переможців не судять: вся судова система в їх руках* (Ф. Боднар); *Вважав себе душевною людиною: все життя ліз комусь у душу* (Л. Куліш-Зіньків); *Літав на крилах кохання, поки вони не згоріли на домашньому вогнищі* (Ю. Рибников); *Ми за ціною не постоїмо: були б тільки гроші* (В. Шамша). Деякі лінгвісти стверджують, що

трансформовані прецедентні вирази у складі афоризмів мають більшу «атрактивність та естетичність, ніж аналогічне формулювання тієї ж думки без використання прецеденту» [14, с. 37].

Особливу естетичну цінність мають афоризми, що містять покликання на відомі латинські вислови, які використовуються до цього часу в багатьох мовах світу, наприклад: *Рука руку миє, а до совісті руки не доходять* (Ф. Бондар) ← *Рука руку миє* (лат. *Manus manum lavat*); *Тільки напившись, зрозумієш, що істина в вині і що вона гірка* (В. Голобородько); *Не істина у вині, вина в істині* (Б. Зам'ятій) ← *Істина у вині* (лат. *In vino veritas*). Задля посилення мовної виразності в останньому прикладі спостерігаємо застосування хіазму.

У складі сучасних афористичних висловлень значне місце займають прецедентні феномени, представлені прислів'ями, однією з основних функцій яких також є естетична. На думку В. Калашника, паремії можна розглядати як особливі естетичні знаки: *Якщо хата скраю, то вона і з євровікнами скраю* (В. Шамша); *Тим, хто обходить дев'ятою дорогою, заважають ті, у кого хата скраю* (Ф. Бондар); *Людину зустрічають по одягу, а книжку – по обкладинці* (Ю. Рибников); *Двічі в одну і ту ж річку не увійдеш, а от у халепу двічі таки можна вскочити* (В. Ігнатенко); *Скажи мені, який я письменник, і я скажу тобі, який ти читач* (В. Голобородько).

Отже, прецедентні феномени завдяки своїй яскравості, контрастності, незвичності форми здатні виконувати естетичну функцію. Виступаючи певним культурним знаком, ці одиниці, окрім глибинного значення, розкривають багатство й красу афоризмів.

Висновки до третього розділу

Як засвідчує проаналізований матеріал, у сучасному афористичному корпусі прецедентні феномени отримують значне функційно-стилістичне навантаження, оскільки зазначені одиниці мають додаткове емоційно-

експресивне значення, яке дає змогу надати вислову кілька значень, створити певний підтекст. Їх використання здебільшого пов'язане й залежить від мети, яку ставить перед собою автор, від того, що саме він хоче донести до читача у своєму висловленні.

Дослідники виокремлюють безліч функцій прецедентних феноменів, які реалізуються в різних дискурсах. Фактичний матеріал демонструє використання прецедентних феноменів у складі афоризмів з прагматичною метою, яка є складовою решти функцій й спрямована здійснити вплив на адресата, його інтелектуальну та емоційну сфери. Окрім того, апелюючи до фонових знань читача, ці висловлення здатні впливати на характер сприйняття ним інформації. Продукування афористичних висловів із прецедентними феноменами дає змогу на інтелектуальному й емоційному рівнях збагатити зміст, висловити позитивну або негативну оцінку певних фактів, ситуацій, приховати чи завуалювати суб'єктивну думку автора про реалії дійсності, пом'якшити фразу, створити гумористичний, іронічний, скептичний, зневажливий або інший відтінок значення. Такі висловлення привертають увагу реципієнта, зацікавлюють його та змушують замислитись.

Дібраний фактичний матеріал репрезентує насамперед такі функції прецедентних феноменів, як-от: оцінна, людична, персуазивна, евфемістична й естетична. Усі вони пов'язані між собою й реалізуються комплексно, створюючи певний стилістичний ефект.

Афоризми з прецедентними феноменами впливають та інтригують адресата не тільки своїм глибоким змістом, а й красивою, вишуканою, проте досить лаконічною формою. Досягти цього допомагають різні художньо-стилістичні засоби. В аналізованих висловленнях фіксуємо такі стилістичні фігури, як повтор, паралелізм, риторичне питання, антитеза, хіазм, метафора і т. ін., які надають афоризмам експресивного забарвлення, оригінальності, зображальності, особливої образності.

ВИСНОВКИ

У сучасному світі афористичні висловлення становлять велику й специфічну в семантичному плані частину мовного простору. Їх творцями були і письменники, і філософи, і науковці, і політичні діячі. Завдяки своїй стислості, змістовій та формальній завершеності, оригінальності, актуальності, а часом парадоксальності цей жанр привертає увагу як лінгвістів, так і звичайних читачів, а тому його цілком справедливо називають універсальним.

Досить часто створення нових індивідуально-авторських афористичних висловлень передбачає врахування культурно-історичного досвіду народу загалом і тієї чи тієї лінгвоспільноти зокрема. У такому разі цілком доречним є апелювання до прецедентних феноменів, які є актуальними в когнітивному плані, добре відомими більшості членам певного соціуму. Зважаючи на побутування в мовознавчих колах різноаспектних підходів стосовно називання і, відповідно, тлумачення зазначених одиниць, приєднуємось до позиції тих дослідників, які стверджують, що термін «прецедентні феномени» є найбільш уживаним та найдоречнішим у сучасній мовознавчій царині. Саме ці висловлення виокремлюють серед інших словесних текстів як один із найпотужніших засобів впливу на формування мовної особистості та її включення у лінвокультурну спільноту.

Попри різнобій у витлумаченнях прецедентних феноменів, більшість мовознавців виокремлює такі їх загальні особливості: 1) зразковість та унікальність; 2) повторюваність або постійне використання представниками певної лінгвокультурної спільноти; 3) пов'язаність із культурою; 4) загальновідомі й легко упізнаються без додаткових коментарів; 5) акумулюють інформацію й несуть певне знання у стислій формі.

Прецедентні одиниці виступають маркером належності мовця до певної соціально-лінгвокультурної групи, нації, епохи, а також є показником

високої мовної і загальної культури особистості, оскільки апелюють до фонових знань або досвіду людини.

Різномісний у кваліфікації прецедентних висловлень загалом і відповідних категорій зокрема спричинив і проблему їх класифікації. Науковці пропонують типологізувати прецедентні феномени за такими критеріями, як рівень прецедентності, форма вербалізації, сфера-джерело походження, наявність елементів трансформації тощо. У зв'язку з неоднозначними поглядами лінгвістів щодо диференціації прецедентних одиниць, а також з огляду на специфіку смислового та структурного наповнення прецедентних феноменів, репрезентованих у афоризмах сучасних українських митців, вважаємо, що зазначені явища можна класифікувати за формою вербалізації та за рівнем прецедентності.

За формою вербалізації у межах сучасного афористичного корпусу актуалізуються два основні різновиди прецедентних феноменів, як-от: 1) прецедентні імена (23%); 2) прецедентні висловлення (87%).

Афоризми, ґрунтовані на прецедентних іменах, найчастіше містять міфологічні (*Олімп, Прометей, Феміда*, зокрема й біблійні – *Адам, Ной, Іуда*) та літературні найменування (*Дон Кіхот, Штірліц*).

Значно яскравіше представлені афоризми з прецедентними висловленнями. Ці конструкції містять у своєму складі прецедентні феномени на зразок прислів'їв, приказок, крилатих висловів. Продукуючи відповідні одиниці, автори вдаються до найрізноманітніших структурно-семантичних модифікацій, що уможливило виокремлення 1) афоризмів із модифікованими лексичними компонентами; 2) афоризмів із модифікованою структурою. Побудова нових конструкцій за зразком тієї чи тієї узуальної одиниці не завжди є доцільною й виправдною, оскільки кінцевий індивідуально-авторський продукт має забезпечувати успішну реалізацію мети – викликати інтерес в адресата, зацікавити його, маніпулювати його свідомістю через згадування тих феноменів, які виступають своєрідними «культурними скрепами».

За рівнями прецедентності, тобто за ступенем впізнавання прецедентних феноменів окремим індивідумом, соціумом чи всіма представниками лінгвоспільноти, дослідники виокремлюють національно прецедентні, соціумно прецедентні та універсально прецедентні феномени. Аналіз структурно-семантичних особливостей сучасних афоризмів дав змогу узагальнити: у складі афористичних висловлень найчастіше натрапляємо на національно та універсально прецедентні феномени, оскільки у своїх висловах автори апелюють до творів світової культури та до національних зразків літератури, історії, мистецтва.

Серед афоризмів з універсально прецедентними феноменами найяскравіше представлені одиниці, які звертаються до колиски європейської літератури – грецької та римської міфології. Подекуди засвідчено використання біблеїзмів як авторитетних й загальновідомих виразів, найменування унікальних або єдиних у світі неживих предметів, а також появу нових універсально прецедентних імен, які торкаються сфери теле-, радіо- та Інтернет-комунікації.

Афоризми з національно прецедентними феноменами актуалізують основні концепти національної мовної картини світу, фразеологічні сполучення власне українського походження, зразки усної народної творчості, зокрема прислів'я і приказки, та прецедентні імена або цитати з творів української літератури. Такі національно марковані афоризми відображають ментальність, духовний світ, звичаї та традиції українського народу.

Різні зразки прецедентних феноменів функціонують у межах афористичних висловів переважно задля переконання співрозмовника, пом'якшення змісту висловлення та зняття емоційної напруги. Проаналізований фактичний матеріал засвідчує те, що афоризми, які ґрунтуються на прецедентних феноменах, виступають аксіологічними маркерами та допомагають переформатувати картину світу адресата, зацікавити його, змусити задуматися над чимось або викликати гумористичний ефект. Оригінальна форма й посилення експресивного

забарвлення досягається зазвичай завдяки таким художнім засобам як метафора, антитеза, повтор, хіазм, парцеляція тощо.

Отже, результати дослідження прецедентних феноменів у сучасному афористичному корпусі уможливають таке узагальнення: прецедентні одиниці у традиційному чи модифікованому вигляді дедалі більше входять у склад афоризмів. Вони посилюють їх інформативність, образність, виявляючи креативність авторів та рівень фонових знань адресата.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аникина Э. М. Лингвокультурная специфика реализации интертекстуальности в дискурсе СМИ (на материале англо-американской прессы) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Уфа, 2004. 233 с. URL : <http://www.dissercat.com/content/lingvokulturnaya-spetsifika-realizatsii-intertekstualnosti-v-diskurse-smi-na-materiale-anglo#ixzz3nu5exx14>.
2. Артемьева П. С. Прецедентные феномены как выразительное средство : диалог культур в художественном тексте : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 2016. 163 с.
3. Баган М. Заперечення як засіб трансформації прецедентних феноменів. *Українська мова*. 2014. №4. С. 44–51.
4. Баженова Е. А. Интертекстуальность. Стилистический энциклопедический словарь русского языка. Москва : Флинта : Наука, 2006. С. 104–108.
5. Банникова С. В. Прецедентность как лингвокультурный феномен (на материале английский и русских текстов) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Тамбов, 2004. 184 с.
6. Баракатова Н. А. Структурно-семантична специфіка сучасної української афористики. *Український смисл*. Дніпро, 2015. №1. С. 3–11.
7. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста : теория и практика. Москва : Флинта : Наука, 2007. 592 с.
8. Берестова А. А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2016. 212 с.
9. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 156 с.
10. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2016. 22 с.

11. Боярских О. С. Прецедентные феномены со сферой-источником «Литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004–2007 гг.) : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01. Нижний Тагил, 2008. 230 с.
12. Буднік А. О., Хижняк І. А. Прецедентні тексти як засіб формування комунікативної компетенції у мовно-літературній освіті майбутніх словесників. *Science and Education a New Dimension : Pedagogy and Psychology*. Одеса, 2013. Vol. 7. С. 27–30.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
14. Великорода Ю. М. Становлення прецедентних імен та еволюція їх значення в американському медіа дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філологічна серія*. 2016. Вип. 61, 2016. С. 231–233.
15. Воробйова Т. В. Семантика прецедентних імен : національно-культурний компонент. *Мова і культура*. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2003. Вип. 6. С. 119–127.
16. Ворожцова О. А. Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсе российских и американских президентских выборов 2004 года : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Екатеринбург, 2007. 215 с.
17. Высоцкая И. В. Спорные вопросы теории прецедентности. *Критика и семиотика*. Новосибирск, 2013. Вип. 1 (18). С. 117–137.
18. Гальчук О. В. Античний інтертекст української літератури : теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету. Іноземні мови*. 2012. Вип. 20(1). С. 82–88. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2012_20%281%29__15
19. Глуховцева І. Я. Трансформація стійких сталих виразів як одна з корінних ознак прецедентного тексту. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. №2 (14). С. 117–124.
20. Голоднов А. В. Лингвопрагматические особенности персуазивной коммуникации (на примере современной немецкоязычной рекламы) :

автореф. дис.... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2003. 24 с.
 URL : <https://www.dissercat.com/content/lingvopragmaticcheskie-osobennosti-persuazivnoi-kommunikatsii-na-primere-sovremennoi-nemetsko/read>

21. Горячева Е. Д. Прагматика афоризма в координатах прецедентности художественного текста. URL :<https://doi.org/10.30853/filnauki.2018-12-3.19>

22. Гришаева Л. И. Прецедентные феномены как культурные скрепы (к типологии прецедентных феноменов). *Феномен прецедентности и преемственность культур*: сб. статей. Воронеж : ВГУ, 2004. С. 15–46.

23. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и теория прецедентности : монография. Москва : Изд-во МГУ, 1999. 152 с.

24. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации : монография. Москва : ИТГДК «Гнозис», 2003. 228 с.

25. Гулідова І. С. Структурно-семантичні особливості афоризмів американських поетичних текстів ХХ ст. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*. Луганськ, 2013. № 14 (273). С. 133–139.

26. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. 2012. Кн. 2. С. 30–33.
 URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2012_2_9

27. Денисова Г. В. В мире интертекста : язык, память, перевод. Москва : Азбуковник, 2003. 298 с.

28. Должикова С. Н. Прецедентные феномены в английском языке. *Научно-практический журнал Краснодарского филиала Российского государственного торгово-экономического университета. Сфера услуг : инновации и качество*. 2011. Вып. 2. С. 18–27.

29. Евтюгина А. А. Прецедентные тексты в поэзии В. Высоцкого : (к проблеме идиостиля) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Екатеринбург, 1995. 18 с.

30. Ефремова М. А., Слышкин Г. Г. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа). Москва : Водолей Publishers, 2004. 152 с.

31. Жаева Р. Р. Способы актуализации прецедентных феноменов в публицистических текстах Ю. Д. Поминова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Кемерово, 2012. URL : <http://cheloveknauka.com/sposoby-aktualizatsii-pretsedentnyh-fenomenov-v-publitsisticheskikh-tekstah-yu-d-pominova>
32. Завьялова Г. А. Особенности функционирования прецедентных феноменов в детективном дискурсе (на материале английского и русского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Кемерово, 2014. 185 с.
33. Залевская А. А. Текст и его понимание. Тверь : ТвГУ, 2001. 177 с.
34. Захаренко И. В. К вопросу о каноне и эталоне в сфере прецедентных феноменов. *Язык, сознание, коммуникация. Филология* : сб. статей / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва, 1997. Вып. 1. С. 104–113.
35. Захаренко И. В. О целесообразности использования термина прецедентное высказывание. *Язык, сознание, коммуникация* : сб. статей / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва : Диалог-МГУ, 2000. Вып. 12. 148 с.
36. Земская Е. А. Цитация и виды ее трансформации в заголовках современных газет. *Поэтика. Стилистика. Язык и культура*. Москва, 1996. С. 157–168.
37. Золотарев В. М. Лингвопрагматические особенности прецедентных феноменов в современном молодежном дискурсе (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 2017. 21 с.
38. Ибрагим В. Ф., Дарвиш Р. Э. Сферы-источники прецедентных имен в российской и египетской прессе. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2013. № 4 (037). С. 92–99.
39. Ибрагимова У. М. Феномен прецедентности эпиграфических текстов как лингвокультурный и когнитивный показатель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологічні серія*. 2017. Вип. 29 (2). С. 46–49. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
40. Ильченко О. А. Прецедентність як ознака текстів сучасної преси (на матеріалі метафоричних словосполучень). *Вісник Харківського*

національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вип. 34. С. 97–100.

41. Кальченко Т. Ю. Аксиологічна функція прецедентних феноменів у поетичному творі (на матеріалі лірики В. Герасим'юка та І. Римарука). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. 2014. Вип. 4. С. 75–80. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_4_11

42. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Изд-во ЛКИ, 2010. 264 с.

43. Киселева Н. А., Жаркова Е. С. Прецедентные феномены в газетных СМИ малого и большого города. *Вестник Воронежского государственного университета. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2017. № 1. С. 88–90.

44. Коваль А. П. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 312 с.

45. Колоїз Ж. В. Актуалізація інтертекстуальних зв'язків в афористичному корпусі. *Спадщина Скарныны : да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання* : зб. наук. артыкулаў. Гомель, 2017. С. 94–98.

46. Колоїз Ж. В. Афористичні утворення як результат інтертекстуальної деривації. *Вісник Львівського університету. Філологічна серія*. 2017. Вип. 64. Ч. I. С. 32–40.

47. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : навч. посібн. / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : Центр-Принт, 2012. 348 с.

48. Колоїз Ж. В. Мовна гра як вияв креативності в сучасній афористиці. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2016. Вип. 15. С. 163–185.

49. Корольова В. В. Прецедентні феномени в мові сучасної поезії. URL : <https://naub.oa.edu.ua/2012/pretsedentni-fenomeny-v-movi-suchasnoj-i-poeziji/>

50. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Как тексты становятся прецедентными. *Русский язык за рубежом*. 1994. № 1. С. 73–76.
51. Красных В. В., Багаева Д. В., Гудков Д. Б., Захаренко И. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации. *Вестник Московского государственного университета. Серия 9 : Филология*. Москва, 1997. С. 158–164.
52. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) : монография. Москва : Диалог–МГУ, 1998. 352 с.
53. Красных В. В. «Свой» среди «чужих» : миф или реальность? Москва : Диалог, 1998. 352 с.
54. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований. *Язык, сознание, коммуникация* / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва : Диалог–МГУ, 1997. № 2. С. 5–12.
55. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Москва : ИТГДК «Гнозис», 2002. 284 с.
56. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. *Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму* / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова. Москва : ИГ Прогресс, 2000. С. 427–457.
57. Крупко О. І. Художньо-стилістичні фігури у творах малих форм. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2010. Вип. 17. С. 210–218. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
58. Кузьмина Н. А. Интертекстуальность и прецедентность как базовые когнитивные категории медиадискурса. *Медиаскоп*. 2011. Вып. 1. URL : <http://www.mediascope.ru/node/755>
59. Кун М. А. Легенди і міфи Стародавньої Греції / пер. з рос. О. М. Іванченко. Київ : Мистецтво, 1996. 472 с.
60. Лазаренко С., Ротар А. Функціонування прецедентних феноменів у заголовках газетних текстів. *Лінгвістика*. 2014. №21. С. 123–126.

61. Латышева В. Л. Национальные прецедентные феномены как элементы ассоциативного тезауруса русского и французских языков (по данным экспериментального исследования). *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*. 2010. С. 110–118.

62. Лесик І. В. Роль прецедентних феноменів у породженні й сприйнятті іронії. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2011. № 3. Ч. 1. С. 108–112.

63. Лившиц Т. Н. Специфика рекламы в прагматическом и лингвистическом аспектах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Таганрог : ЗГБ, 1999. 354 с.

64. Лисенко Н. О. Аналіз засобів будови сучасних афоризмів. *Англістика та американістика*. 2014. Вип. 11. С. 18–21.

65. Лопухина Р. В., Фунг Т. Т. Функционирование прецедентных имен в современных российских СМИ. *Молодой ученый*. 2016. № 13.2. С. 56–57. URL : <https://moluch.ru/archive/117/32482/>

66. Меркотан Л. Й. Прецедентні тексти в системі інтертекстуальності : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кам'янець-Подільський, 2015. 260 с.

67. Москвин В. П. Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры : терминологический словарь. 3-е изд., испр. и доп. Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. 102 с.

68. Назаренко О. Н. Прислів'я та приказки в газетних заголовках як вияв категорії інтертекстуальності. URL : <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=20747&chapter=1>

69. Назарова Р. З. К вопросу о юридической функции прецедентных феноменов в художественном дискурсе. *Лингвистика. Филология. Журналистика*. 2017. Т. 17. Вып. 1. С. 29–32. URL : 10.18500/1817-7115-2017-17-1-29-32.

70. Найдюк О. В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2009. 24 с.

71. Наличникова И. А. Афоризм как жанр, малоформатный текст и универсальное высказывание. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2016. № 4 (58). С. 121–123.

72. Наумова Е. О. Особенности функционирования прецедентных текстов в современном публицистическом дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 2004. 21 с. URL : <http://cheloveknauka.com/osobennosti-funktsionirovaniya-pretседentnyh-tekstov-v-sovremennom-publitsisticheskom-diskurse>

73. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации : монография. Екатеринбург, 2007. 207 с. URL : <http://www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm>

74. Ольшанский И. Г. Афористика как объект филологических исследований. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2009. Вып. 559. С. 63–81.

75. Орлова Н. М. Библиейский текст как прецедентный феномен : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 2010. 50 с.

76. Підкамінна Л. В. Прецедентний текст як семантико-структурний компонент сучасної української поезії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Філологічні науки (мовознавство)*. 2012. Вип. 4. С. 157–162.

77. Полчанинова Е. О. Зачем использовать афоризмы в нашей речи? *Современный немецкий язык в свете проблем прагмалингвистики* : материалы междунар. науч. конф. Москва : МАКС Пресс, 2012. С. 184–192.

78. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. 5-е изд., стереотип. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 224 с.

89. Русское культурное пространство : Лингвокультурологический словарь. / под ред. И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудкова. Вып.1. Москва : Гнозис, 2004. 318 с.

80. Сахарук І. В. Прецедентні одиниці як засіб реалізації сугестії в українському медійному дискурсі. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії*. 2015. Вип. 13. С. 337–345. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2015_13_49

81. Сахарук І. В. Сфери-джерела прецедентності в текстах українських друкованих ЗМІ. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2012. № 25. С. 162–167.

82. Сахарук І. В. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк, 2011. Вип. 23. С. 197–203.

83. Сковородников А. П. Об определении понятия «языковая игра» Игра как прием текстопорождения : монографія. Красноярск : Сибирский федерал. ун-т, 2010. С. 50–62.

84. Словарь русского арго / под ред. В. С. Елистратова. Москва : Русские словари, 2000. 694 с.

85. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : УРЕ, 1974. 865 с.

86. Словник української мови : в 11-итт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL : <http://sum.in.ua/s/precedent>

87. Слово Благовісті : Словник-довідник фразем біблійного походження / за ред. Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. Кривий Ріг : Вид-во «І.В.І.», 2002. 195 с.

88. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе : монографія. Москва : Academia, 2000. 139 с.

89. Сніховська І. Е. Прецедентні феномени у лінгвокультурі США : механізми людичних трансформацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 91. Ч. I. С. 111–113. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1582/1498>

90. Стилiстика української мови : навч.-метод. посiб. / за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подiльський : Кам'янець-Подiльський нац. ун-т iменi Iвана Огiєнка, 2017. 172 с.

91. Сунько Н. О. Алюзiя як маркер iнтертекстуальностi в англiйськомовному газетному заголовку : дис. ... канд. фiлол. наук : 10.02.04. Чернiвцi, 2015 227 с.

92. Сунько Н. О. Iнтертекстуальностi та прецедентностi як репрезентанти публiцистичного дискурсу (на матерiалi заголовкiв англomовних статей). *Вiсник Житомирського державного унiверситету. Фiлологiчнi науки*. Вип. 58. С. 208–212. URL : http://eprints.zu.edu.ua/6403/1/vip_58_48.pdf

93. Супрун А. Е. Текстовые реминисценции как языковое явление. *Вопросы языкознания*. Москва, 1995. № 6. С. 17–29.

94. Сюта Г. М. Паронiмiчна атракцiя в iдiостильовiй системi Емми Андiєвської. *Науковий часопис Нацiонального педагогiчного унiверситету iменi М. П. Драгоманова. Фiлологiчнi науки (мовознавство i лiтературознавство) : зб. наук. праць*. Киiв, 2009. Вип. 1. Кн. 1. С. 67–72.

95. Тамерьян Т. Ю. Iнтертекстуальностi VS прецедентностi в пространстве постмодернизма. *Язык и культура в России : состояние и эволюционные процессы*. Самара : СГУ, 2007. С. 249–253.

96. Терских М. В. Реклама как интертекстуальный феномен : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Омск, 2003. 26 с.

97. Туркова-Зарайская М. О. Особенности понимания библеизмов современными носителями языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Тверь, 2002. 18 с.

98. Федоренко Л. О. Модифiкацiї структурного i семантичного складу фразеологiзмiв сучасної нiмецької мови. *Вiсник Житомирського державного унiверситету iменi Iвана Франка*. 2007. № 31. С. 197–200.

99. Филиппов К. А. Лингвистика текста. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2003. 336 с.

100. Флейшер Е. А. Основы прецедентности имени собственного : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Санкт-Петербург, 2014. 24 с.
101. Харченко Н. П. Заголовки-цитаты в современной газетной публицистике. *Изменяющийся языковой мир* : тезисы материалы междунар. научн. конф. Пермь, 2001. URL : <http://language.psu.ru/bin/view.cgi?art=0006&th=yes&lang=rus>.
102. Хлопова Т. В. К вопросу о понятии «прецедентность». *Вестник Амурского государственного университета*. 2009. Вып. 46. С. 119–121.
103. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия. Москва : Флинта. Наука, 2006. 136 с.
104. Чорновол-Ткаченко Р. С. Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2007. 19 с.
105. Чуланова Г. В. Прецедентні імена як засіб атрактивності в англomовному рекламному дискурсі. URL : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology-413/linguistics-and-foreign-languages-in-the-world-today-413/19901-413-0224>
106. Шарманова Н. М. Українська афористика : структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кривий Ріг , 2005. 217 с.
107. Шевченко М. Ю. Специфіка функціональності евфемізмів у політичному дискурсі англійської мови. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2014. Вип. 12. С. 256–262. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2014_12_43
108. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений / под. ред. В. Серова. Москва : Локид-Пресс, 2003. 303 с. URL : <https://unotices.com/book.php?id=82012&page=53>